

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาวิจัย

อดีตกาลอันยาวนานของชนเผ่าไทย มีวัฒนธรรมที่สำคัญร่วมกัน คือการทำนาปลูกข้าว พื้นที่ลุ่มทำนาดำ พื้นที่ดอนทำนาหว่าน พงศาวดารเชียงรุ่งถึงกับเขียนไว้ว่า "น้ำถึงที่ใด เป็นไทย ถึงที่นั่น" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2533 : 1) การทำนาปลูกข้าวจึงเป็นวิถีชีวิต และเศรษฐกิจที่สำคัญของคนไทยมาแต่แรกเริ่ม

จากการอยู่ร่วมกันในรูปของเผ่าไทย มาเป็นนครรัฐ (city state) และประเทศชาติ (nation-state) ในเวลาต่อมา การทำนาปลูกข้าวก็ยังเป็นอาชีพหลักของคนไทย ตลอดมา ทั้งนี้เพราะข้าวเป็นทั้งอาหารหลักและรายได้หลักของประชาชน ปัจจุบันแม้ว่าเศรษฐกิจไทยจะพัฒนาไปมาก ทั้งด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม แต่การผลิตเพื่อบริโภคและเพื่อขาย ก็ยังเป็นกิจกรรมหลักของคนไทย

ชาวอีสานก็เช่นเดียวกัน คือ ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลักมาแต่บรรพบุรุษ คนอีสานนิยมปลูกข้าวไว้บริโภคให้เพียงพอในครอบครัวก่อน จึงแบ่งขายในส่วนที่เหลือ (surplus) ซึ่งถือว่าเป็นรายได้หลักของครอบครัว ลักษณะการทำนาของชาวอีสานเหมือนกับการทำนาของคนไทยภาคอื่น คือการทำน่าน้ำฝน จึงทำนาได้เพียงละครึ่ง แต่ชาวอีสานมักประสบฝนแล้ง น้ำท่วมตลอดมา โดยเฉพาะปัญหาฝนแล้งประสบปัญหามากกว่าชาวนาในภาคอื่น

วิกฤติการณ์ฝนแล้งที่เกิดขึ้นกับชาวอีสานนั้น พวกเขาเชื่อว่าเป็นปรากฏการณ์ที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ นอกจากอำนาจเหนือธรรมชาติ (super natural) เท่านั้น ดังนั้นชาวอีสานจึงได้ทำพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาปลูกข้าว เพื่อผ่อนคลายความกังวลใจ ที่จะเกิดจากฝนแล้ง และยังทำให้เกิดความสบายอกสบายใจ เนื่องจากมีความหวังว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะดลบันดาลให้ฝนตก มีน้ำทำนาได้อย่างเพียงพอ และให้ข้าวปลาในนาอุดมสมบูรณ์

การทำพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวอีสานนั้น เริ่มทำพิธีกรรมตั้งแต่ก่อนลงมือปักดำ เพื่อขอฝนจากแถนตามความเชื่อของชาวบ้าน เมื่อลงมือปักดำจะมีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวตลอด

วงจรชีวิตของต้นข้าว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของระบบนิเวศวิทยา หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จจะเป็นพิธีกรรมเช่นสรวงบรวงพลี มีการเลี้ยงอาหารคาวหวาน และแบ่งปันผลผลิต เพื่อแสดงการตอบแทนบุญคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เอื้ออำนวยให้การทำนาดำเนินไปด้วยดี ในช่วงสุดท้ายเป็นพิธีกรรมเฉลิมฉลองเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ชาและข้าวในยุ้งฉาง ให้ข้าวเต็มยุ้งฉางทุกปี

ต่อมา เมื่อรัฐได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมขึ้นในสังคมไทย เพื่อยกระดับเศรษฐกิจ และคุณภาพชีวิตของประชาชนให้สูงขึ้น แนวทางพัฒนาดังกล่าวได้แพร่สู่สังคมชาวนาอีสานเช่นเดียวกับกับท้องถิ่นอื่น โลกทัศน์ของพวกเขาที่เคยมีต่อขบวนการทำนาปลูกข้าวแบบดั้งเดิมเริ่มเปลี่ยนแปลง ความเจริญทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีได้เปลี่ยนแปลงความเชื่อของคนอีสานที่เคยมีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ นโยบายปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ผลักดันให้ชาวนาหันมาบำรุงรักษาต้นข้าวด้วยปุ๋ยวิทยาศาสตร์และยากำจัดศัตรูข้าวแทนการเช่นสรวง บอกกล่าวผีตาแอก แม่ธรณี ความเร่งรีบในการเก็บเกี่ยว ต้องการที่จะเอาข้าวขึ้นยุ้งฉางให้เสร็จเร็วขึ้น เพื่อจะได้เอาเวลาไปหารายได้ทางอื่น ประกอบกับโลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงเป็นผลให้พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในช่วงนี้ถูกละเลยไปมาก เพราะชาวนาสวนใหญ่มองไม่เห็นประโยชน์อีกต่อไป

อย่างไรก็ตาม ยังมีพิธีกรรมบางอย่างเกี่ยวกับการปลูกข้าว ที่ยังดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะเป็นพิธีกรรมที่ชาวนาได้เลือกปฏิบัติเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวบางอย่าง ได้เปลี่ยนบทบาทหน้าที่จากที่เคยช่วยผ่อนคลายความทุกข์กังวลใจของชาวนา มาเป็นเพื่อการแข่งขันล่าเงินรางวัล และชื่อเสียงเกียรติยศอันเกิดจากชัยชนะ

คงอีกไม่นาน ที่พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวบางส่วนที่เหลืออยู่ในสังคมชาวนาอีสานจะต้องหมดไป หากไม่สามารถสนองความต้องการของชาวนา หรืออาจจะดำรงอยู่ต่อไปได้ ถ้ามีการปรับเปลี่ยนบทบาท หน้าที่ ให้เป็นไปตามความต้องการของสังคมยุคใหม่ได้

ดังนั้น ปัญหาวิจัย คือการศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวของหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดยโสธร มุ่งศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลง และหลังการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในหมู่บ้าน อันเป็นผลมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นอกจากนี้ยังศึกษาถึงแนวโน้มของบทบาทหน้าที่ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในอนาคตต่อการสนองความต้องการของชุมชน

วัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงรูปแบบ เนื้อหา ตลอดจนรายละเอียดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าว
2. เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าว กับระบบนิเวศวิทยา
3. เพื่อศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าว ก่อนการเปลี่ยนแปลง และหลังการเปลี่ยนแปลง อันเป็นผลมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ขอบเขตของการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องหน้าที่ทางสังคมของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าว และเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจะเน้นศึกษาเฉพาะกรณีบ้านดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธรเท่านั้น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เกิดความรู้ ความเข้าใจในพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าว และบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำนาทำไร่
2. สามารถมองเห็นความสำคัญของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าวต่อการรักษาความสมดุลย์ของระบบนิเวศวิทยา
3. กระตุ้นให้เกิดความสำนึกต่อการรับผิดชอบต่อสังคม ด้วยการอนุรักษ์ประเพณีพิธีกรรมในท้องถิ่น ไม่ให้ถูกกลืนหายไปโดยกระแสวัฒนธรรมเมือง และวัฒนธรรมตะวันตก

แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

ในการศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าวและการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ได้ใช้แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ คือ

1. ทฤษฎีการหน้าที่ (Functionalism)
2. ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology)
3. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (Socio-Cultural Change)
4. ทฤษฎีโครงสร้าง-การหน้าที่ (Structural - Functionalism)

1. ทฤษฎีการหน้าที่ (Functionalism)

เกิดจากแนวคิดของ Bronislaw Malinowski (1884-1942) ชาวโปแลนด์ เขาได้เดินทางไปศึกษาวิจัยที่เกาะ Trobrains เป็นเวลาหลายปี จนเข้าใจภาษาและวัฒนธรรมของชาวพื้นเมืองทุก ๆ ด้าน Malinowski กล่าวว่า "มนุษย์เป็นผู้คิดวัฒนธรรม จึงถือว่าทุกส่วนของวัฒนธรรมมีประโยชน์ต่อคนในสังคมนั้น ไม่ว่าจะ เป็นความเชื่อ ค่านิยม และพฤติกรรมในสถาบันต่าง ๆ ล้วนไม่ใช่สิ่งไร้สาระ ทุกวัฒนธรรมมีหน้าที่โดยตัวของมันเอง" (อ้างถึงในนิพนธ์วรรณศิริ : เอกสารโรเนียว ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์)

ดร.งามพิศ สัตย์สงวน (2537: 40) ได้กล่าวถึงทฤษฎีการหน้าที่ ในการวิจัยทางมานุษยวิทยา โดยสรุปว่า "วัฒนธรรมเติบโตมาจากความต้องการจำเป็น 3 ประการของมนุษย์ คือ

1. ความต้องการจำเป็นพื้นฐาน เป็นความต้องการที่จะดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด ได้แก่ ความต้องการอาหาร ต้องการที่อยู่อาศัย
 2. ความต้องการร่วมมือกันทางสังคม เพื่อแก้ปัญหาพื้นฐาน ได้แก่ การแบ่งงานกันทำ การแจกจ่ายอาหาร การป้องกันภัย ตลอดจนการควบคุมสังคม
 3. ความต้องการความมั่นคงทางจิตใจ ได้แก่ ต้องการความสงบทางใจ
- Malinowski ย้ำว่า วัฒนธรรมทุกด้านมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการจำเป็นของมนุษย์ด้านใดด้านหนึ่ง หรือทั้ง 3 ด้าน โดยตอบสนองความต้องการจำเป็นของปัจเจกบุคคลในสังคม"

สำหรับพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวนั้น ถือว่าเป็นวัฒนธรรมทางจิตใจ ซึ่งชาวนาได้ถือปฏิบัติ เพราะมีความเชื่อว่าพิธีกรรมจะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่พืชพรรณธัญญาหาร ซึ่งถือว่าเป็นการช่วยลดความกังวลใจแก่ผู้ที่ประกอบอาชีพทำนาปลูกข้าว

2. ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology)

ในต้น ค.ศ. ที่ 20 Julian Steward นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ได้ริเริ่มแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เขาได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับ นิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่สังคมปรับตัวเข้าสภาพแวดล้อม โดยมีวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้าหาสภาพแวดล้อม นั่นคือ พฤติกรรมของคนจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อยู่นั้นเอง สิ่งแวดล้อม

จะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ สิ่งแวดล้อมหลากหลายจะทำให้พฤติกรรมมนุษย์หลากหลาย สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลทำให้มนุษย์ปรับตัวให้อยู่ในสิ่งแวดล้อมตามนั้น การปรับตัวเข้าหาสิ่งแวดล้อม เพื่อที่จะมีชีวิตยืนยาวอยู่ได้ มนุษย์จึงคิดหาวิธีการต่าง ๆ มาจัดหาสิ่งที่มนุษย์ต้องการ แต่ขาดแคลน ในธรรมชาติให้ได้

ในการทำพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวของชาวอีสานนั้น ได้ปรับให้เข้ากับ สภาพแวดล้อม สภาพดินฟ้าอากาศในภูมิภาค นอกจากนี้ช่วงเวลาของการทำพิธีกรรมแต่ละครั้ง ยังมีความสัมพันธ์กับวงจรชีวิตของต้นข้าว ตั้งแต่เริ่มปักดำ จนกระทั่งเก็บเกี่ยว จึงกล่าวได้ว่า สภาพดินฟ้าอากาศที่แห้งแล้งทำให้คนอีสานปรับตัวให้เข้ากับสภาพดังกล่าวด้วยการทำพิธีกรรม เกี่ยวกับการปลูกข้าว เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าการทำพิธีกรรม จะเป็นสื่อให้อำนาจเหนือธรรมชาติลดบันดาลให้ฝนตก ข้าวปลาในนาอุดมสมบูรณ์

3. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (Socio-Cultural Change)

ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่นำมาศึกษาครั้งนี้ คือ ทฤษฎีการ แพร่กระจายทางวัฒนธรรม (cultural diffusion theory) ผู้เสนอแนวคิดนี้คือ Ralph Linton เขากล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ซึ่งเกิดจากการติดต่อสื่อสารกันระหว่างสังคมที่มีวัฒนธรรมต่างกัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น ส่วนใหญ่เกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากภายนอก เข้ามามากกว่าเกิดจากการประดิษฐ์ คิดค้นขึ้นเองในสังคม หรือเกิดจากการนำเอาสิ่งใหม่ ๆ จากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับของเก่าที่มีอยู่ก่อนแล้ว เป็นของใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน

จากทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม นำมาอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงใน พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวของชาวนาอีสาน ซึ่งมีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม กล่าวคือ หลังจากที่รัฐได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมขึ้น เป็นผลให้ วัฒนธรรมจากภายนอกแพร่เข้าสู่ชุมชนชาวนาอีสาน ทั้งวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ (material culture) และวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (non-material culture) การนำเอาเทคโนโลยีใหม่ มาใช้ในการทำนาไม่ว่าจะเป็นเครื่องสูบน้ำ รถไถนา เครื่องนวดข้าว รวมทั้งระบบความรู้ใหม่ เกี่ยวกับการทำนา เป็นผลให้พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในกระบวนการทำนาแบบดั้งเดิม เปลี่ยนแปลงไป

4. ทฤษฎีโครงสร้าง-การหน้าที่ (Structural - Functionalism)

ทฤษฎีนี้พัฒนาโดย แรดคลิฟฟ์ บราวน์ เขาได้รับอิทธิพลจากเดิร์คไทม์ ซึ่งเน้นศึกษาสังคม ไม่ใช่ปัจเจกบุคคล เช่น หน้าที่ของศาสนาทำให้เกิดเสถียรภาพทางสังคมขึ้น

แรดคลิฟฟ์ บราวน์ มีความคิดเกี่ยวกับระบบสังคมต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วย โครงสร้างและกิจกรรมต่าง ๆ โครงสร้างทางสังคมคือแบบแผนที่อยู่ได้นาน โดยประชากรมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นบรรทัดฐานต่าง ๆ รวมทั้งค่านิยม ความรู้สึก และพิธีกรรมต่าง ๆ มีอำนาจเหนือปัจเจกบุคคล และมันช่วยยึดสังคมเข้าไว้ด้วยกัน (งามนิศ สัตย์สงวน : 2535)

พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวของชาวนาอีสานนั้น ถือว่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งมีหน้าที่ต่อสังคม กล่าวคือ พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวที่ปรากฏออกมาในแต่ละเดือนของชาวนาอีสานนั้น มีส่วนช่วยให้ชาวนาได้กระชับความสัมพันธ์ทางสังคมของตนให้แน่นแฟ้น และมั่นคงยิ่งขึ้น เพราะได้ผ่านการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยกัน ที่มีความหมายถึงอุดมคติอย่างเดียวกัน เช่น ความอุดมสมบูรณ์ของน้ำฝน และพืชพรรณธัญญาหารต่าง ๆ โดยเฉพาะข้าว อันเป็นพืชหลักของชาวนาอีสาน

กรอบแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

1. ชุมชน (Community)
2. พิธีกรรม (Ritual)
3. ความทันสมัย (Modernization)
4. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (National economic and social development plan)
5. การปลูกข้าว (Rice growing)

1. **ชุมชน (Community)** มีผู้รู้หลายท่านได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนไว้หลายท่าน ดังนี้

สวิทย์ ยี่งวรพันธุ์ (2507 : 1) ได้ให้แนวคิดว่า "ชุมชน คือ กลุ่มชนซึ่งรวมกันอยู่ โดยมีความรู้สึกผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะโดยอาศัยหลักผูกพันในทางเชื้อชาติ

เผ่าพันธุ์ หรือศาสนาเดียวกันก็ตาม ที่ทำให้แต่ละคนมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้น”

บุญเดิม พัชรอบ (2528 : 185) ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนว่า “เป็นกลุ่มที่มาอยู่ร่วมกัน มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ร่วมทำกิจกรรมเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกัน ชุมชนขนาดเล็ก เช่น หมู่บ้าน ไปจนถึงชุมชนขนาดใหญ่ เช่น ชุมชนเมือง เป็นต้น”

จากแนวคิดดังกล่าว พอสรุปได้ว่า ชุมชนเป็นกลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกัน มีความผูกพันกัน จึงเกิดความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน มีการทำกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของส่วนรวม ชุมชนมีขนาดแตกต่างกันตั้งแต่ ชุมชนขนาดเล็กไปถึงชุมชนขนาดใหญ่

ชุมชนที่ได้ทำการศึกษาครั้งนี้ เป็นชุมชนขนาดเล็ก คือ ชุมชนแห่งหนึ่งในเขตอำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ชาวบ้านมีเอกลักษณ์ (identity) ร่วมกัน ได้แก่ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน ประกอบอาชีพหลักเดียวกันคือการทำนา มีระบบศาสนาและความเชื่อร่วมกัน ดังนั้นชาวบ้านในหมู่บ้านดังกล่าวจึงมีประเพณี พิธีกรรม ของชุมชนร่วมกัน

2. พิธีกรรม (Ritual)

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์ (2536) ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมไว้ในประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดี คือ พิธีกรรมเป็นการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามค่านิยม ทัศนคติ ความคิด และความเชื่อ โดยเข้าใจว่าการกระทำอย่างนั้นย่อมมีผลตอบสนอง ทำให้คนได้รับประโยชน์ตามที่คาดหวังเอาไว้ ทำแล้วมีผลทำให้จิตใจเบิกบาน พิธีกรรมจึงเป็นสิ่งที่เราสมมติขึ้นเพื่อให้เกิดความสบายใจแก่ตัวเราเอง

งามนิศ สัตย์สงวน (2538 : 176) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมไว้ว่า “พิธีกรรมคือ ปฏิบัติการทางศาสนาที่สามารถลดความวุ่นวายใจ หรือความไม่สบายใจของมนุษย์ลง นอกจากนี้ยังเป็นหลักประกันความสำเร็จในกิจกรรมประจำวันของมนุษย์ด้วย เช่น การสวด อ้อนวอนขอพร และบูชาด้วยสิ่งต่าง ๆ นั้น มนุษย์หวังว่าภูตผีปีศาจหรือเทพเจ้าจะมาช่วยเหลือ พิธีกรรมทำให้คนเกิดความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน และช่วยให้ สังคมคงอยู่ได้”

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ไทย-อังกฤษ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2532 : 61) ได้ให้ความหมายของพิธีกรรมว่า “คือ แบบอย่างของพฤติกรรมที่กำหนดไว้ด้วยกฎเกณฑ์หรือธรรมเนียมประเพณีให้กระทำ และเพื่อให้มีความหวัง สังคมแบบดั้งเดิมจึงมักถือว่าพิธีกรรม ถ้าทำอย่างถูกต้อง คร่งครัด ก็จะเป็นที่พอใจของเทพเจ้า ถ้าทำผิดพลาดหรือไม่ทำ เบื้องบนก็จะ

ลงโทษ พิธีกรรมในสังคมปัจจุบันมักถือเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อเกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนา หรือของสมาคมลับ และโอกาสงานสังคมอย่างเป็นทางการเป็นรูปแบบพิธีทั้งหลาย พิธีกรรมกระทำในวันรับ สมาชิกใหม่หรือนำสมาชิก หรือในเวลารับตำแหน่ง และพิธีกรรมอาจปรากฏในรูปลักษณะ ของการเต้นรำทำเพลง การเลี้ยง การสังเวย ฯลฯ ส่วนประกอบของพิธีกรรมอาจมีทั้งการ สวด การขับร้อง กริยาท่าทาง ลุก นั่ง เดินเหิน การแห่แหน พร้อมอุปกรณ์เครื่องยศและ สัญลักษณ์ต่างๆ"

พิธีกรรมที่วิจัยครั้งนี้ ได้แก่พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวของหมู่บ้านแห่งหนึ่งใน จังหวัดยโสธร เป็นพิธีกรรมที่เกิดจากคติความเชื่อพื้นบ้านและหลักของศาสนาพุทธ-พราหมณ์ มีการถือปฏิบัติสืบทอดกันมานาน พิธีกรรมดังกล่าวเริ่มปฏิบัติในช่วงก่อนลงมือดำนา จนกระทั่งถึง หลังการเก็บเกี่ยวข้าวเพื่อปฏิบัติการบูชาผี วิญญาณ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยการเช่นสรวง บวงพัส ให้อำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้น ช่วยลดบันดาลให้การดำนาดำเนินไปด้วยความลุล่วง มีน้ำฝน เพียงพอ พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาปลูกข้าวของชาวนาอีสาน จำแนกออกเป็นพิธีกรรมของ ครอบครัว และพิธีกรรมของชุมชน

พิธีกรรมของครอบครัว ได้แก่ พิธีเอาฝุ่นใส่นา พิธีเลี้ยงผีปู่ตานา พิธีไถแยกนา พิธีปักแยก พิธีซำนา พิธีเลี้ยงตาแยก (หลังปักดำ) พิธีฝากฝังต้นข้าวในวันบุญข้าวประดับดิน พิธีฝากฝังต้นข้าวในวันบุญข้าวสาก พิธีบูชาพระโพสพ (ที่บ้าน) พิธีเกี่ยวกกแยก พิธีทำขวัญข้าว พิธีเอาบุญลาน พิธีเอาข้าวขึ้นยุ้ง พิธีเลี้ยงผีตาแยก (พิธีขึ้นนา) พิธีเอาข้าวออกจากยุ้ง

พิธีกรรมของชุมชน ได้แก่ บุญพระเวสสันดร พิธีสงฆ์น้ำผีปู่ตานาน พิธีสงฆ์น้ำ พระธาตุคงทอง พิธีเลี้ยงผีปู่ตา พิธีบุญบั้งไฟ พิธีสวดถาปลาต่อเทศน์พยากรณ์คาก พิธีตั้งครก ตั้งสาก พิธีเซิ้งแม่นางดั่ง พิธีเซิ้งเซียงซ้อง พิธีบูชาแม่โพสพ (ที่วัด) บุญข้าวเม่า บุญข้าวจี บุญกุ่มข้าวใหญ่

หลังจากที่ได้ทำพิธีกรรมดังกล่าวแล้ว ทำให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจ ลดความ ตึงเครียดที่กังวลต่อเหตุการณ์จะเกิดฝนแล้ง และความเสียหายที่จะเกิดกับนาข้าว นอกจากนี้ยัง ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในหมู่บ้าน เพราะได้ร่วมมือ ร่วมใจปฏิบัติงานเพื่อ ให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม

3. ความทันสมัย (Modernization)

งามนิศ สัตย์สงวน (2538 : 102) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความทันสมัย ว่า "ความทันสมัย หรือการกลายเป็นสมัยใหม่ (modernization) เป็นกระบวนการที่สังคมกำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนา เคลื่อนตัวเข้าสู่ทิศทางของการนำเอาระบบเทคโนโลยี และระบบวัฒนธรรมที่เป็นลักษณะของสังคมอุตสาหกรรมมาใช้ ความทันสมัยเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมและสังคมที่มีขอบเขต กว้างขวาง ซึ่งรวมเอาปรากฏการณ์เหล่านี้เข้าไว้ด้วย ดังนี้

1. การกลายเป็นอุตสาหกรรมที่มีการนำเอาเทคโนโลยีแบบใช้เครื่องจักรต่าง ๆ
2. การกลายเป็นเมือง
3. การมีเศรษฐกิจการตลาด
4. มีโครงสร้างการบริหารแบบราชการ และการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง
5. การเติบโตของกลุ่มคนที่ไม่ใช่เครือญาติ

อย่างไรก็ตาม หลักสำคัญของความทันสมัย อยู่ที่การนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของเครื่องจักรต่าง ๆ มาใช้ในการผลิต สิ่งที่ตามมาคือการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เช่น การเพิ่มขึ้นของอาชีพเฉพาะอย่าง การแยกกระบวนการผลิตออกจากหน่วยทางเครือญาติ และการใช้ค่าจ้างแทนการแลกเปลี่ยนในระบบเดิม"

Szymon Chodak (อ้างถึงใน Steven Vago, 1989 : 102) ได้กล่าวถึงหลักการของความทันสมัย ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐาน 3 ประการ หรือเพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

1. การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม โดยการสร้างค่านิยมใหม่ ๆ เพื่อก่อให้เกิดการเป็นอุตสาหกรรม
 2. มีการติดต่อรหว่างสังคมที่มีระดับการพัฒนาแตกต่างกัน ในรูปของการรับเอาวัฒนธรรมจากสังคมที่เจริญกว่า
 3. มีการวางแผนของโครงการ ที่มีการสร้างเศรษฐกิจของประเทศให้ทันสมัย
- จากแนวคิดที่ได้กล่าวมานี้ ได้สะท้อนให้เห็นรูปแบบของความทันสมัย (modernization) ซึ่งเกิดจากการนำเอาเทคโนโลยีใหม่เข้ามาใช้ในการผลิต นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติค่านิยมใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมทางวัตถุที่รับเข้ามา ซึ่งมีผลให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

4. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (National economic and social development plan)

พรชัย พัฒนบัณฑิต (2531 : 73) ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ไว้ว่า "การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจคือการเร่งรัดการเจริญเติบโต และการกำหนดแนวทาง และการควบคุมการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่สำคัญทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยการแทรกแซงของรัฐบาล ซึ่งจะมากหรือน้อยก็แล้วแต่การวางแผนในแต่ละระบบ"

รัตนา สายคณิต และชลลดา จามรกุล (2528 : 114) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ว่า "คือ เอกสารที่รัฐบาลได้จัดทำขึ้นไว้เป็นการล่วงหน้า เพื่อแสดงแผนการดำเนินนโยบายมาตรการต่าง ๆ และขั้นตอนในการดำเนินงานของรัฐบาลในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการพัฒนา แผนพัฒนาเศรษฐกิจจึงแสดงถึงแผนการระยะม และบริหารทรัพยากรในส่วนของรัฐบาลอย่างมีประสิทธิภาพให้เป็นไปตามขั้นตอน และสอดคล้องกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการพัฒนาที่ได้กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ๆ"

ประเทศไทยได้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2504 ปัจจุบันอยู่ในระหว่างการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 วิรัช วิรัชโกการณ (2536 : 60-64) ได้ให้ภาพรวมของแนวทางการพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7 ในการบริหารงานพัฒนาชนบท 2536 ไว้ดังนี้

ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) มีแนวทางพัฒนาดังนี้

1. สร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ โดยเน้นการสร้างเขื่อนเพื่อการชลประทาน การสร้างทางหลวงแผ่นดิน ไฟฟ้า
2. ส่งเสริมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
3. มุ่งพัฒนาเมือง ในขณะที่แนวทางการพัฒนาชนบทยังไม่ปรากฏ ดังนั้นการพัฒนาชนบทจึงเป็นส่วนประกอบย่อยของการพัฒนาประเทศ

ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514) แนวทางการพัฒนาต่อเนื่องจากฉบับที่ 1 มีการกระจายการพัฒนาสู่ชนบท ดังนี้

1. สร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

2. ส่งเสริมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

3. ส่งเสริมการลงทุนและอุตสาหกรรม

4. และกระจายการพัฒนาไปสู่ส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น และมีการพัฒนากำลังคน
ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) แนวทางการพัฒนายังคงต่อเนื่องในด้านการ

สร้างโครงสร้างพื้นฐานเศรษฐกิจ สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ส่งเสริมอุตสาหกรรม
และพาณิชย์กรรม มีการกระจายการพัฒนาในสาขาต่าง ๆ ได้แก่ การศึกษา สาธารณสุข ปฎิรูป
ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม สนับสนุนให้สภาตำบลเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทตามโครง
การเงินผันเพื่อเพิ่มรายได้ให้ประชาชนในชนบทในรูปของการจ้างงาน

ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) แนวทางการพัฒนามุ่งให้ความสำคัญกับการ
แก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังนี้

1. ฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ อันสืบเนื่องมาจากปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ
วิกฤตการณ์น้ำมัน

2. สร้างความเป็นธรรมในสังคมด้วยการกระจายรายได้เพื่อลดช่องว่างของ
คนรวยกับคนจน

3. ส่งเสริมการมีงานทำในชนบท โดยโครงการสร้างงานในชนบท

4. บูรณะปรับปรุงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) เริ่มมีการกำหนดแผนพัฒนาชนบทไว้ในแผน
พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยกำหนดเป็นแผนพัฒนาชนบททั่วไปและแผนพัฒนาชนบทยากจน
โดยให้ 4 กระทรวงหลักเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนา ได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กระทรวง
ศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และปรับปรุงการบริหารพัฒนา
ชนบทภาครัฐ โดยกำหนดเป็น การบริหารงานพัฒนาชนบท แนวใหม่ (กชช.) มีแผนพัฒนาจังหวัด
พัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน รวมทั้งจัดให้บริการขั้นต่ำแก่ประชาชน (จปฐ.)

ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) มีแนวทางการพัฒนาดังนี้ คือ

1. เน้นการกระจายอำนาจการพัฒนาไปสู่ชนบท และการประสานงานมีการวาง
แผนจากล่างสู่บน ผสมผสานจากบนลงล่างตามระบบ กชช.

2. เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาโดยผ่านองค์กรท้องถิ่น

3. ให้ 6 กระทรวงหลักเข้าร่วมในการพัฒนาชนบท โดยเพิ่มกระทรวงพาณิชย์

และกระทรวงอุตสาหกรรม

4. และฟื้นฟูความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ฉบับที่ 7 (2535-2539) แนวทางการพัฒนา มีลักษณะดังนี้ คือ
 1. เน้นความเจริญทางเศรษฐกิจ ธุรกิจ อุตสาหกรรมอย่างต่อเนื่อง
 2. สนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน
 3. ส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
 4. และส่งเสริมการกระจายรายได้ และกระจายการพัฒนาระหว่าง เมืองกับชนบท

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ (2536 : 20-11) ในการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของภาคอีสาน 2526 ได้สะท้อนให้เห็นถึงการการพัฒนาที่นำเอาเทคโนโลยีทางการเกษตร ได้แก่ บัญเคมี ยาปราบศัตรูพืช การใช้ชีวพันธุ์เกษตรเข้ามาใช้ในกระบวนการทำนาปลูกข้าว ได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวชนบท ตั้งแต่ฉบับที่ 1 ทั้งนี้เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจของไทยเป็นภาคเกษตรกรรมถึง 90% กล่าวคือมีการรับเอาเทคโนโลยีใหม่เข้ามาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิต ชนบทไทยหลายพื้นที่สามารถทำนาได้ถึงปีละ 2 ครั้ง และไม่ขาดแคลนน้ำในฤดูทำนา ทั้งนี้เพราะรัฐให้บริการด้านชลประทาน ทิศทางการพัฒนาดังกล่าวกระจายสู่ชนบทมากขึ้น ในแผนพัฒนาฉบับที่ 2 โดยเฉพาะในฉบับที่ 3 รัฐได้เพิ่มการพัฒนาด้านการศึกษา การสาธารณสุข ตลอดจนการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร เป็นผลให้โลกทัศน์ของชาวบ้านกว้างขึ้น การเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของชนบท ชาวบ้านประกอบอาชีพมากกว่าหนึ่งอย่าง จากที่เคยทำนาเป็นรายได้หลัก พวกเขาเอาเวลาส่วนหนึ่งหารายได้เพิ่มด้วยการรับจ้างค้าขาย มีการใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรมากขึ้น เพื่อเร่งเพิ่มผลผลิต และกระชับ เวลาในการทำนาปลูกข้าวให้สั้นลง

5. การปลูกข้าว (Rice Growing)

งามนิศ สัตย์สงวน (2536 : 24-25) ได้กล่าวถึงการปลูกข้าวไว้ดังนี้ การปลูกข้าวคือ พฤติกรรมการผลิตข้าวที่ประกอบด้วยปัจจัยการผลิต 4 ประการ คือ ที่ดิน แรงงานทุน และการจัดการ

1. ที่ดิน เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวนา บุกเบิก จับจอง เพื่อใช้เป็นพื้นที่

ปลูกข้าว

2. แรงงาน ได้แก่แรงงานคน และแรงงานสัตว์ แรงงานคนประกอบด้วยสมาชิกในครอบครัว และแรงงานนอกครอบครัวในรูปของการลงแขก

3. ทุน เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการทำนาปลูกข้าว ได้แก่ คราด ไถ ยุงข้าว

4. การจัดการในการผลิต คือการเตรียมการปลูกข้าว เช่น การจัดหาอุปกรณ์ทำนา การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในครอบครัว และร่วมกับชุมชน การจัดการผลิตจะเป็นหน้าที่ของหัวหน้าครอบครัว

เอี่ยม ทองดี (2532 : 18-20) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการปลูกข้าว ไว้ดังนี้ การทำนา ปลูกข้าว ประกอบด้วยปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ได้แก่ แรงงาน ที่ดินหรือที่นา น้ำ ลมฟ้าอากาศ ทุน และการจัดการ

แรงงาน คือแรงงานที่ใช้ในการทำนา การทำนาแบบดั้งเดิมใช้แรงงานคนและสัตว์ แรงงานคนเริ่มตั้งแต่เด็กอายุ 10 ขวบ จะเป็นแรงงานสำรองในไร่นา จนกระทั่งอายุได้ 15 ปี จึงจะเป็นแรงงานหลัก ส่วนแรงงานสัตว์ ได้จากควายใช้ไถนา แรงงานวัวใช้ขนสัมภาระ ปัจจุบันแรงงานสัตว์ถูกแทนที่ด้วยเครื่องจักร เช่น รถไถเดินตาม เครื่องนวดข้าว และรถบรรทุก

ที่ดินหรือที่นา เป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการปลูกข้าว ทั้งในแง่ของคุณภาพของดิน ประเภทของนา และกรรมสิทธิ์ในการใช้ที่ดิน กล่าวคือถ้าดินมีคุณภาพดี อุดมไปด้วยปุ๋ยธรรมชาติ จะได้ผลผลิตข้าวสูง แม้พื้นที่นาจะน้อยก็ตาม ส่วนประเภทของนา หากเป็นนาโคกย่อมเกิดความลำบากเรื่องน้ำ และความไม่อุดมสมบูรณ์ของดินมีมาก ในเรื่องของกรรมสิทธิ์ของที่นานั้นหากเป็นที่นาของตนเอง ชาวนาจะเอาใจใส่ดูแลมากกว่าการทำนาเช่า

น้ำ หากไม่มีน้ำ กิจกรรมการทำนาจะไม่สามารถดำเนินไปได้ น้ำที่ใช้ทำนาได้แก่ น้ำฝน และน้ำจากการชลประทาน

ลมฟ้าอากาศ มีบทบาทสำคัญก่อนทำนาปลูกข้าว โดยทั่วไปแล้วการทำนาปลูกข้าวของชาวนาไทย ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมดีเปรสชันจากทะเลจีนตอนใต้ เมื่อมรสุมตะวันออกเฉียงใต้พัดผ่านประเทศไทยหอบเอาความหนาวและแห้งแล้งเข้าสู่ภูมิภาคนี้ เป็นผลให้ต้นข้าวสุกเร็ว สะดวกต่อการเก็บเกี่ยว เพราะมีความชื้นน้อย

ทุน หมายถึงทั้งเงินและเครื่องมือในการทำนา เงินใช้จ้างแรงงาน และซื้อเครื่องมือในการผลิต เครื่องมือบางอย่างชาวบ้านทำขึ้นใช้เอง เรียกว่า เครื่องมือแบบพื้นบ้าน

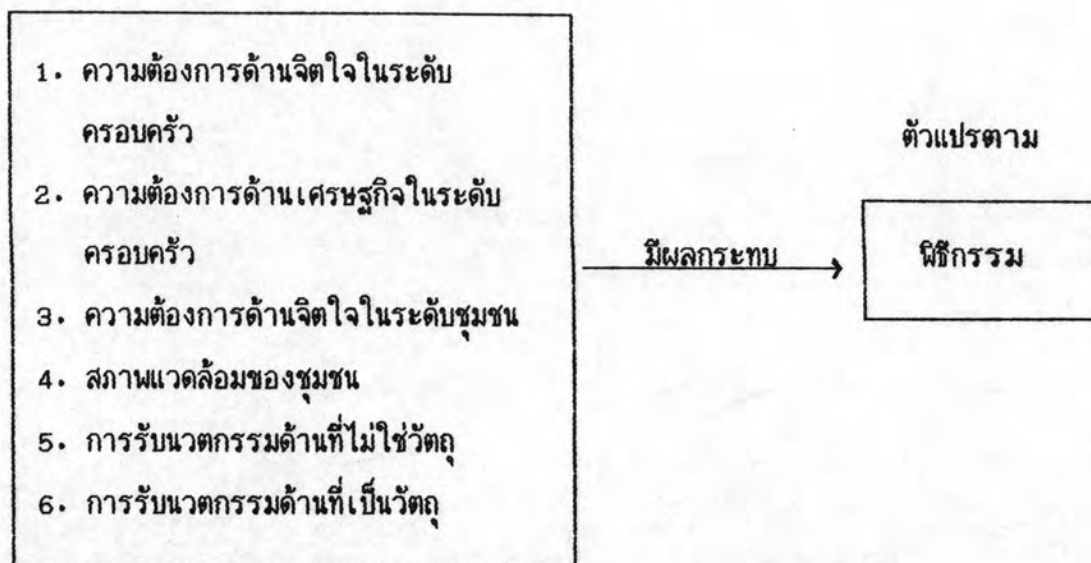
การจัดการ ได้แก่ การคัดเลือกพันธุ์ข้าว การวางแผนไถนา เตรียมดิน และปลูกข้าว เช่น ถ้าปีใดฝนจะน้อย ชาวนาจะวางแผนเอาพันธุ์ข้าวกลาง ปลูกนาหนอง หรือ ถ้าปีใดฝนจะดีต้นฤดู ชาดฝนปลายฤดู ชาวนาจะเตรียมตัวปลูกข้าวให้เสร็จในต้นฤดู

การปลูกข้าวเป็นพฤติกรรมการทำงานที่เกิดขึ้นจากองค์ประกอบหรือปัจจัยการผลิต ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ แรงงาน ทุน และการจัดการ ในการทำนาปลูกข้าวแบบดั้งเดิมของชาวนาไทยนั้น เป็นไปในรูปการพึ่งพาตนเอง กล่าวคือ อาศัยทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources) ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน น้ำฝน ใช้แรงงานคนและสัตว์ เครื่องมือทำนาผลิตขึ้นใช้เอง จากวัตถุดิบที่ได้ภายในชุมชน มีหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้ตัดสินใจดำเนินการผลิต ตลอดจนมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อขอให้อำนาจเหนือธรรมชาติช่วยคลอบคลำให้การปลูกข้าวดำเนินไปด้วยดี มีผลผลิตสูง นับตั้งแต่รัฐประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา เป็นผลให้เกิดเปลี่ยนแปลงในปัจจัยการปลูกข้าว ไม่ว่าจะเป็นการมีระบบชลประทาน การจ้างแรงงานมากขึ้น ในส่วนของทุนมีแนวโน้มของการใช้เครื่องผ่อนแรงมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น รถไถนา เครื่องนวดข้าว ชาวนานิยมใช้ปุ๋ยเคมีเร่งผลผลิต ใช้ยาปราบศัตรูข้าวช่วยในการดูแลรักษา เมื่อโลกทัศน์และพฤติกรรมการปลูกข้าวเปลี่ยนแปลง จึงเป็นผลให้การจัดการในรูปของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวลดน้อยลง เพราะถูกละเลยต่อการถือปฏิบัติ

กรอบที่ใช้ในการศึกษา

กรอบที่ใช้ศึกษาวิจัยเรื่องหน้าที่ทางสังคมของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมครั้งนี้ มีตัวแปรดังนี้

ตัวแปรอิสระ

ตัวแปรอิสระที่ใช้ในการศึกษาเรื่องหน้าที่ของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว และการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม คือ

1. ความต้องการด้านจิตใจในระดับครอบครัว
2. ความต้องการด้านเศรษฐกิจในระดับครอบครัว
3. ความต้องการด้านจิตใจในระดับชุมชน
4. สภาพแวดล้อมของชุมชน
5. การรับนวัตกรรมด้านที่ไม่ใช่วัตถุ
6. การรับนวัตกรรมด้านที่เป็นวัตถุ

ตัวแปรตามที่ใช้ในการศึกษาเรื่องหน้าที่ของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม คือ พิธีกรรม

สมมติฐานในการศึกษา

จากกรอบแนวคิดทฤษฎีที่กล่าวมาแล้ว สามารถตั้งเป็นสมมติฐานดังต่อไปนี้

1. ความต้องการด้านจิตใจในระดับครอบครัวมีผลกระทบต่อพิธีกรรม
2. ความต้องการด้านเศรษฐกิจในระดับครอบครัวมีผลกระทบต่อพิธีกรรม

3. ความต้องการด้านจิตใจในระดับชุมชนมีผลกระทบต่อพิธีกรรม
4. สภาพแวดล้อมของชุมชนมีผลกระทบต่อพิธีกรรม
5. การรับนวัตกรรมด้านที่ไม่ใช่วัตถุมีผลกระทบต่อพิธีกรรม
6. การรับนวัตกรรมด้านที่เป็นวัตถุ มีผลกระทบต่อพิธีกรรม

นิยามศัพท์

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. ความต้องการด้านจิตใจ
2. ความต้องการด้านเศรษฐกิจ
3. ระดับครอบครัว
4. ระดับชุมชน
5. สิ่งแวดล้อมของชุมชน
6. การเปลี่ยนแปลง
7. การรับนวัตกรรม
8. วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ
9. วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ
10. พิธีกรรม

1. **ความต้องการด้านจิตใจ** หมายถึง ความต้องการความมั่นใจ ความสบายใจ และต้องการขจัดความกลัว ความวิตกกังวลที่มีต่อความไม่แน่นอนของดินฟ้าอากาศ ซึ่งจะมีผลกระทบต่อการปลูกข้าว ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าจะได้ผลผลิตสูง

2. **ความต้องการด้านเศรษฐกิจ** หมายถึง ความต้องการที่จะได้ผลผลิตในการปลูกข้าวเพิ่มขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี มีข้าวเหลือใช้สำหรับแลกเปลี่ยนสิ่งของจำเป็น ตลอดจนมีรายได้เพิ่มขึ้น จากการขายข้าว เพื่อจะได้มีเงินออมไว้ใช้จ่ายในยามจำเป็น ตลอดจนการลดต้นทุนในการผลิต

3. **ระดับครอบครัว** หมายถึง ระดับกลุ่มคนที่เป็นญาติกันโดยทางสายเลือด การสมรส หรือการรับไว้เป็นญาติ อาจจะเป็นกลุ่มขนาดเล็ก เรียกว่าครอบครัวเดี่ยว หรือเป็นกลุ่มขนาดใหญ่เรียกว่าครอบครัวขยาย

4. **ระดับชุมชน** หมายถึง ระดับที่ครอบครัวทั้งหมดในหมู่บ้านแดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร มารวมกันเป็นชุมชน

5. **สิ่งแวดล้อมของชุมชน** หมายถึง ลักษณะภูมิอากาศ ภูมิประเทศ ดิน น้ำ พืช และสัตว์ ในหมู่บ้านแดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร

6. **การเปลี่ยนแปลง** หมายถึง ความแตกต่างของสิ่งของชนิดเดียวกัน นำมาเปรียบเทียบในช่วงเวลาต่างกัน พบว่ามีความแตกต่างกันเกิดขึ้น แสดงให้เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น

7. **การรับนวัตกรรม** หมายถึง การรับสิ่งใหม่ ซึ่งจะเป็นวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ หรือไม่ใช่วัตถุเข้ามาในชุมชนเป็นครั้งแรก

8. **วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ** หมายถึง วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ แต่มีความสำคัญ มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคน เช่น ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์และสัญลักษณ์ เป็นต้น

9. **วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ** หมายถึง วัฒนธรรมที่จับต้องได้ เช่น เครื่องจักร รถไถนา เดินตาม คราด ไถ จอบ เสียม ยาปราบศัตรูข้าว บัญชีวิทยาศาสตร์ เป็นต้น

10. **พิธีกรรม** หมายถึง การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเนื่องมาจากระบบความเชื่อเพื่อบูชาอ้อนวอนอำนาจเหนือธรรมชาติ (super natural) ให้ช่วยคลอบคลอบในสิ่งที่ปรารถนาพิธีกรรมจึงเป็นปฏิบัติการที่ก่อให้เกิดความสุสบายใจของปัจเจกบุคคล และเกิดความมั่นคงในสังคม

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวทางการวิจัย 2 รูปแบบ คือ

ก. การเก็บรวบรวมข้อมูล แยกออกเป็น

1. ศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ก่อนเข้าไปศึกษาเก็บข้อมูลในหมู่บ้าน เพื่อทำความเข้าใจในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับนักทวาริชัย ตลอดจนวิชาการลอคคติ (ethnocentrism) ที่จะเกิดขึ้นในขณะที่เก็บข้อมูลในสนามวิจัย

2. ใช้เทคนิควิจัยสนามทางมานุษยวิทยา (anthropological fieldwork) เริ่มลงสนามวิจัยเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2537 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2538 รวมเวลา 13 เดือน โดยใช้เทคนิคการวิจัย ดังนี้

2.1 การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (participant observation) คือ เข้าไปอาศัยอยู่ในบ้านดงทอง ต.ดงทอง อ.เมือง จ.ยโสธร เป็นเวลาไม่ต่ำกว่า 1 ปี เพื่อทำกิจกรรมร่วมกับชาวบ้าน และคอยสังเกตความหมายของพฤติกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้าน

2.2 การสังเกตทั่วไป (observation) ได้แก่การสังเกตลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านที่เลือกศึกษา สังเกตพฤติกรรมประจำวันของชาวบ้าน และระบบวัฒนธรรมในหมู่บ้าน

2.3 การสำรวจประชากร เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับ ชื่อ เพศ โครงสร้างของอายุ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ตลอดจนทำไดอะแกรมเกี่ยวกับเครือญาติ

2.4 การสัมภาษณ์ (interview) และเก็บประวัติชีวิตของผู้ให้ข่าวสำคัญ (key informant) ในการสัมภาษณ์มุ่งสัมภาษณ์ผู้สูงอายุ วย 55 ปีขึ้นไป ประมาณ 50 คน เพราะมีความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว

2.5 เก็บประวัติชีวิตของชาวบ้านวัยหนุ่มสาว วัยผู้ใหญ่ วัยชรา เพื่อให้ได้เรื่องราว และเหตุการณ์ในหมู่บ้านอย่างละเอียด ตลอดช่วงอายุของคนในหมู่บ้าน

2.6 วิเคราะห์เนื้อหาคติชาวบ้าน (folklore) เพราะคติชาวบ้านเป็นประเพณี จากการบอกเล่า (oral tradition) ทำให้ทราบถึงบุคลิกของประชากรในหมู่บ้านได้

2.7 เก็บรวบรวมวัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านทำให้ทราบเบื้องหลังการผลิต และทราบความสัมพันธ์ทางสังคม

2.8 ในขณะที่รวบรวมข้อมูล โดยการจดบันทึกงานสนาม (field notes) นั้น มีการใช้เครื่องมือทางเทคโนโลยีด้วย โดยการใช้กล้องถ่ายรูปบันทึกภาพที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ได้แก่ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

ข. การวิเคราะห์ข้อมูล ในการวิเคราะห์ข้อมูลเรื่องหน้าที่ทางสังคมของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม มีทั้งข้อมูลทางสถิติ จะแสดงในรูปของตาราง และคำร้อยละ ส่วนข้อมูลที่ไม่ใช่สถิติจะเป็นการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม มีการทำนาเป็นอาชีพหลัก คนไทยมีรายได้หลักจากการขายข้าว และยังมีบริโภคข้าวเป็นอาหารหลักอีกด้วย ดังนั้นข้าวจึงมีความสำคัญต่อคนไทยมาเป็นเวลานาน ในการผลิตข้าวของคนไทยนั้น อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก จึงทำนาได้เพียงปีละครั้ง ความไม่แน่นอนของธรรมชาติ ทำให้ชาวนาไทยจำเป็นต้องทำพิธีกรรมเพื่อเสริมความมั่นใจแก่ปัจเจกบุคคลและชุมชน ดังนั้นชาวนาไทยจึงมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว ตั้งแต่เริ่มกระบวนการทำนาปลูกข้าวไปจนกระทั่งเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวมากที่สุด ในการวิจัยครั้งนี้ได้มีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมปลูกข้าวของชาวนาไทย ดังนี้

พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในภาคเหนือ

งามนิศ สัตย์สงวน (2536) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ ความเชื่อประเพณีพิธีกรรมและคติชาวบ้านเกี่ยวกับข้าว ได้กล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวของชาวนาในภาคเหนือ เริ่มจากพิธีขอฝน ได้แก่ พิธีแห่นางแมว พิธีแห่ปลาหรือการฝังธรมปลาจ้อน (ปลาช่อน) พิธีแห่พระเจ้าฝนแสนห่า และประเพณีจุดบั้งไฟ หรือจิปอกไฟ นอกจากพิธีขอฝนแล้ว ชาวนาภาคเหนียวยังทำพิธีแรกนาเพื่อบูชาแม่ธรณี แม่โพสพ และเทวดาอารักษ์ต่าง ๆ ที่เชื่อว่ามีอิทธิพลต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว จุดประสงค์ของการทำพิธีเพื่อขอให้ช่วยดูแลต้นข้าวให้งอกงามจะได้ผลผลิตมากขึ้น

สงวน โชติสุขรัตน์ (2512) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว ได้แก่พิธีแหกนา พิธีขอฝน พิธีสู่ขวัญควาย โดยสะท้อนให้เห็นว่าพิธีแหกนาหรือพิธีแรกนาของชาวนาภาคเหนือ ทำกันอย่างง่าย ๆ และเป็นส่วนตัว เพื่อบูชาแม่ธรณี เจ้าที่เจ้าทางสี่ และแม่โพสพ ในพิธีดังกล่าวมีการปักเจลว หรือตำแหลว ไว้ตามมุมเขตแดนนาของตนทั้งสี่มุม ชาวนาเชื่อว่าตำแหลวจะป้องกันสัตว์และภัยต่างๆ ที่เป็นศัตรูของต้นข้าว การแหกนาคือจะทำเมื่อมีการหว่านกล้าเมื่อต้นกล้าอายุได้ 1 เดือนเจ้าของนาจะถอนต้นกล้าไปปักดำที่บริเวณที่ได้ทำพิธีแหกนา ซึ่งจะปักดำจำนวน 9 กอ เป็นการเอาฤกษ์

ส่วนพิธีขอฝนของชาวนาภาคเหนือประกอบด้วยพิธีแห่นางแมว พิธีแห่ปลา พิธีแห่พระเจ้าฝนแสนห่า และพิธีจุดบั้งไฟ พิธีขอฝนดังกล่าวมาแล้วเป็นพิธีของชุมชน พิธีขอฝนของชาวเหนือ

จะไม่ทำทุกปี ยกเว้นปีที่ฝนแล้ง ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวนาจึงจะทำพิธีขอฝน หลังการคราดไถ หรือหลังจากปักดำนาเสร็จแล้ว ชาวนาจะทำพิธีสู่ขวัญควาย เพื่อระลึกถึงบุญคุณควายที่ช่วยคราดไถนาอันเป็นงานหนัก จนเสร็จสิ้น การทำพิธีจะเลือกบริเวณใกล้โรง (คอก) ควาย หรือลานบ้าน นอกจากพิธีกรรมดังกล่าวมาแล้ว ชาวนาภาคเหนือยังมีพิธีบูชาทุ่งนา พิธีเรียกขวัญข้าว เมื่อเอาข้าวขึ้นยุ้งฉาง

พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในภาคกลาง

สกุญญา ภัทราชัย (2536) ได้ศึกษาเพลงพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับการผลิต ได้กล่าวถึงพิธีกรรมขอฝนที่ชาวนานิยมทำกันแพร่หลายคือพิธีแห่นางแมว เมื่อฝนแล้ง ชาวนาภาคกลางจะเลือกช่วงเดือน 5-6 ทำพิธี เมื่อถึงเดือน 8-9 ต้นข้าวเริ่มตั้งท้อง ชาวนาจะทำพิธีทำขวัญแม่โพสพ เพื่อเอาอกเอาใจแม่โพสพที่ได้เจริญงอกงามออกรวง ในเดือน 12 รวงข้าวเหลืองเต็มทุ่งนา ชาวนาได้ทำพิธีเชิญขวัญข้าว เพื่อขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้อำนวยความสะดวกให้เกิดผลผลิตตามความต้องการของชาวนา

งามนิศ สัตย์สงวน (2536) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม และคติชาวบ้านเกี่ยวกับข้าว ได้สะท้อนให้เห็นพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลาง ตั้งแต่พิธีกรรมขอฝนไปจนถึงพิธีกรรมหลังเก็บเกี่ยว พิธีกรรมขอฝนได้แก่ พิธีทำบุญกลางบ้าน พิธีทำบุญหลังบ้าน พิธีแห่นางแมว นอกจากนี้ยังมีพิธีแรกนาเพื่อบูชาเทพเทวดาที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ได้แก่ พระภูมิเจ้าที่ แม่โพสพ แม่ธรณี เพื่อขอให้การทำนาได้ผลดี ให้ต้นข้าวเจริญงอกงาม เมื่อต้นข้าวตั้งท้องในเดือน 8-9 ชาวนาจะทำพิธีทำขวัญแม่โพสพ มีการจัดส้มหรือผลไม้เปรี้ยวบูชาแม่โพสพเป็นการเอาใจ จุดประสงค์เพื่อให้ต้นข้าวเจริญเติบโต งอกงาม ออกรวง พิธีทำขวัญข้าวนี้ในบางท้องที่เรียกพิธี ส่งข้าวบิณฑ์ หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จชาวนาจะมัดข้าวเป็นพ่อนๆ แล้วเคลื่อนย้ายพ่อนข้าวจากนาสู่ลานแหวดข้าวที่บ้าน โดยทำพิธีเชิญขวัญแม่โพสพจากไร่นาสู่ลานแหวดที่บ้าน เมื่อแหวดข้าวเสร็จแล้ว เจ้าของจะทำพิธีเก็บข้าวเปลือกใส่ยุ้งฉาง เรียกว่าพิธีเปิดยุ้ง เมื่อขนข้าวใส่ยุ้งเสร็จแล้วทำพิธีปิดยุ้ง เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าวในยุ้งให้มีปริมาณมากขึ้น ตักดวงไปใช้เท่าไรไม่หมด นอกจากพิธีกรรมดังกล่าวมาแล้ว ยังมีพิธีทำขวัญนาและทำขวัญกระบือ เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ที่นา และตอบแทนบุญคุณของควาย ในการทำพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมีการจัดเครื่องบูชาเช่นสรวง และทำพิธีตามฤกษ์ยาม

พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในภาคใต้

งามนิศ สัตย์สงวน (2536) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม และคติชาวบ้านเกี่ยวกับข้าว ได้กล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาในภาคใต้ มีทั้งส่วนที่คล้ายและแตกต่างกันจากพิธีกรรมของชาวนาไทยภาคอื่น กล่าวคือ ภาคใต้ไม่มีปัญหาขาดแคลนน้ำทำนา แม้จะอาศัยน้ำฝนเป็นหลักก็ตาม จึงไม่มีพิธีกรรมขอฝนเหมือนภาคอื่น อย่างไรก็ตาม ชาวนาภาคใต้อาจยังมีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวหลายพิธี ได้แก่

พิธีทำขวัญคอก เป็นพิธีกรรมภายในครอบครัว ทำพิธีก่อนลงมือปักดำ กล่าวคือเมื่อทำขวัญคอกเสร็จ ชาวนาจะไถนาในวันนั้นเป็นการเอาฤกษ์

พิธีทำขวัญข้าว ชาวนาจะหาฤกษ์วันดี เพื่อทำพิธีกรรมเมื่อแรกตกกล้า และดำเนินหลังจากที่ผ่านวันแรกไถนา (วันทำขวัญคอก) มาแล้ว เมื่อถึงเดือน 9-10 ต้นข้าวตั้งท้องเจ้าของนาจะทำพิธีรดข้าว เป็นการทำขวัญแม่โพสพให้ขวัญมาประจำอยู่ที่ต้นข้าว อย่าได้หนีไปที่อื่น ต้นข้าวจะได้ผลดีออกผลประมาณเดือนอ้าย ต้นข้าวออกรวงใกล้จะเก็บเกี่ยวได้ ชาวนาจะทำพิธีรวบข้าว เพื่อเอาฤกษ์ก่อนลงมือเกี่ยวข้าว หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ชาวนาหาม่อนข้าวกองรวมกันที่ลานนวดข้าว แล้วลงมือนวดข้าวจนเสร็จ ก่อนจะเก็บข้าวขึ้นใส่ยุ้งฉางมีการทำพิธีเชิญขวัญข้าว เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าวใหม่ เมื่อเอาข้าวใส่ยุ้งฉางเสร็จแล้ว ต้องทำพิธีกรรมอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่าพิธีตักข้าว ก่อนที่จะตักข้าวออกจากยุ้ง

พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในภาคใต้ดังกล่าว เป็นพิธีกรรมทำภายในครอบครัว มีการหาฤกษ์ยาม และจัดเครื่องบูชา บางพิธีกรรมมีการจัดเครื่องเช่นสังเวยเป็นอาหารคาวหวานด้วย

พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในภาคอีสาน

ชาวชนบทในภาคอีสานประกอบอาชีพทำนาเป็นหลักเช่นเดียวกับประชากรไทยภาคอื่น ทั้งนี้เพราะชาวอีสานบริโภคน้ำ และยังนำส่วนเกิน (surplus) จากผลผลิตข้าวแลกเปลี่ยนสินค้าจำเป็นอย่างอื่นสำหรับบริโภคหรือจำหน่ายใช้สอย ชาวนาอีสานทำนาปี โดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก แม้รัฐจะพยายามขยายระบบชลประทานเพื่อสนับสนุนการทำนา แต่พื้นที่ทำนาในภาคนี้เกือบทั้งหมดยังอาศัยน้ำฝนเป็นหลักอยู่นั่นเอง อย่างไรก็ตามชาวนาอีสานมักประสบปัญหาฝนแล้งตลอดมาด้วยเงื่อนไขทางธรรมชาติจึงส่งผลให้ชาวนาอีสานประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวมากที่สุด

เพราะชาวบ้านเชื่อว่าพิธีกรรมสามารถทำให้ฝนตก ตลอดจนอำนวยความสะดวกให้กระบวนการ
 ทำนาดำเนินไปอย่างราบรื่น ได้ผลผลิตข้าวสูง พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวจึงเป็นที่พึงพอใจ
 ของชาวนาอีสาน ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและชุมชน ดังเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการ
 ศึกษา ดังนี้

งามนิศ สัตย์สงวน (2536) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อประเพณีพิธีกรรม และคติ
 ชาวบ้านเกี่ยวข้าว ได้กล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวของชาวนาอีสานตั้งแต่ก่อนลงมือ
 ไถนากระทั่งหลังเก็บเกี่ยว กล่าวคือเมื่อเริ่มเข้าสู่ฤดูกาลทำนาชาวอีสานจะทำพิธีขอฝน ซึ่งมี
 หลากหลายที่สุด ได้แก่ พิธีทำบุญบั้งไฟ จัดเป็นพิธีกรรมขอฝนที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของชุมชน หากฝนยังไม่
 ฝนตกชาวบ้านจะทำพิธีแห่นางแมว พิธีเต่าแม่ นางซ่อง พิธีเต่าแม่ นางดั่ง พิธีโยนครก-โยนสาก
 พิธีแห่ข้าวพันก้อน พิธีเทศน์คาถาปลาคว้อ (ปลาช่อน) การบำแม่ธรณี การเทศน์ญาคันคาก พิธี
 ดังกล่าวมานี้ ชาวบ้านจะหาฤกษ์ยามดี มีการจัดเครื่องเช่นสรวงบูชา บางพิธีกรรมมีขบวนแห่
 ด้วย เพื่อที่นาจะมีน้ำ เจ้าของนาจะไถนาเพื่อเตรียมดินสำหรับหว่านกล้า-ปักดำ โดยทำพิธีแอกนา
 ก่อน การทำพิธีแอกนามักจะให้คนเฒ่าคนแก่ในครัวเรือนเป็นผู้ทำหน้าที่นี้ เลือกบริเวณที่มีน้ำขัง
 เป็นที่ลุ่มขนาดเล็ก อันเป็นตำแหน่งของนาแอก ในการทำพิธีแอกนาหรือแรกนານี้ มีการถวาย
 เครื่องบูชา หมากพลู บุหรี่ อาหารคาวหวาน เพื่อบอกกล่าว พระภูมิที่เนา ให้ทราบ จะได้ดู
 แล่น้ำท่าและต้นข้าวให้เจริญงอกงาม หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จชาวนาทำพิธีปลงลอมข้าว
 เพื่อเชิญขวัญแม่โพสพจากทุ่งนามาสู่ลานเวดข้าว และขอขมาแม่โพสพที่ต้องทำความรุนแรงด้วย
 การฟาดข้าว (การเวดข้าว) ก่อนขนย้ายข้าวเปลือกสู่ยุ้งฉาง เจ้าของนาจะทำพิธีเฉลิมฉลอง
 เรียกทำบุญลาน ในพิธีนี้มีการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์ที่ลานข้าว มีการถวายอาหารแด่พระสงฆ์
 เจ้าภาพเชิญเพื่อนบ้านร่วมพิธีด้วย หลังจากทำพิธีแล้ว จึงขนข้าวขึ้นยุ้งได้ การทำบุญลอมข้าว
 เพื่อให้เกิดสิริมงคลกับข้าวใหม่และที่เนา เมื่อขนข้าวใส่ยุ้งเสร็จแล้ว ได้ทำพิธีปิดยุ้ง นอกจากนี้
 ในเอกสารดังกล่าวยังกล่าวถึงการทำขวัญกระบือ และทำขวัญนาด้วย

การทำพิธีกรรมดังกล่าว มีการดูฤกษ์ยาม ถวายเครื่องบูชาและ เช่นสรวงบวงสรวง ผู้
 ทำพิธีกรรม มีทั้งเพศชายหรือเพศหญิง บางพิธีเจาะจงให้เป็นเพศหญิงคือพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการ
 บูชาแม่โพสพ เกี่ยวกับรูปแบบของพิธีกรรมนี้แม้ทั้งพิธีกรรมของปัจเจกบุคคล และพิธีกรรมของ
 ชุมชน

เอี่ยม ทองดี (2532) ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว และการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการทำนาปลูกข้าว ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีศึกษา บ้านหัน หมู่ 4 และบ้านอัมพวัน หมู่ 14 จังหวัดขอนแก่น ได้สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมข้าวแบบดั้งเดิม และการเปลี่ยนแปลงอันเกิดการรับเอาความเป็นสมัยใหม่ (modernization) เข้าไปใช้ในกระบวนการทำนาปลูกข้าวในหมู่บ้าน ในงานวิจัยดังกล่าวได้กล่าวถึงวัฒนธรรมเกี่ยวกับข้าว (cultural aspects of rice) ที่เริ่มจากความเชื่อของชาวบ้านเกี่ยวกับกับความเป็นมาของข้าวว่า กำเนิดมาจากเทวดาเพศหญิง ชื่อ แม่โคสก (แม่โพสพ) นอกจากนี้ยังมีวิญญาณ (animism) อื่นที่เกี่ยวข้องกับข้าวได้แก่ ผีตาแฉก แม่ธรณี ผีปู่ตา แถน และนาค ในกระบวนการทำนาแบบดั้งเดิมนั้นชาวบ้านได้ประกอบพิธีกรรมอย่างเคร่งครัดตามความเชื่อ ได้แก่ พิธีแสดนาในเดือนหก พิธีแสดดำนาเดือนเจ็ด พิธีทำลานนวดข้าว พิธีปลงข้าว พิธีทำบุญคุณลาน พิธีสู่ขวัญข้าว และพิธีเอาข้าวขึ้นยุ้ง พิธีกรรมดังกล่าวนี้ เป็นพิธีกรรมระดับปัจเจกบุคคล ผู้ทำพิธีจะเลือกวันดี (วันพุธ) เป็นฤกษ์ทำพิธี นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว อันเนื่องมาจากนิทานเรื่องข้าว ได้แก่ บุญวันเข้าพรรษา ในเดือน 8 บุญข้าวประดับดินในเดือน 9 บุญข้าวสากในเดือน 10 บุญออกพรรษาในเดือน 11 และบุญข้าวเฝ้าในเดือน 12 ถือว่าเป็นพิธีกรรมระดับชุมชน นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมระดับชุมชนอีกหลายพิธี ได้แก่ พิธีทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ พิธีเลี้ยงปู่ตา พิธีขอฝน และพิธีสู่ขวัญควาย

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ชาวนาได้ถือปฏิบัติมาจัดเป็นวัฒนธรรมที่ตั้งบนพื้นฐานทางจิตใจ กล่าวคือ ทำให้ชาวบ้านผ่อนคลายความทุกข์กังวลใจ อันเกิดจากปัญหาทางธรรมชาติ และยังเกิดความสบายอกสบายใจด้วย การทำนาปลูกข้าวแบบดั้งเดิมมีขั้นตอนเป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติของฤดูกาล ชาวนาผลิตเครื่องมือขึ้นใช้เองโดยไม่ต้องซื้อ มีการใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก มีเป้าหมายการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก แบ่งขายเฉพาะส่วนที่เหลือ ต่อมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในกระบวนการทำนาปลูกข้าว ปัจจัยการผลิตข้าว ซึ่งประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติ แรงงาน ทน และการจัดการได้เปลี่ยนไปสู่รูปแบบสมัยใหม่ การผลิตข้าวที่เคยตั้งอยู่บนพื้นฐานของจิตใจ ถูกเปลี่ยนมาเป็นธุรกิจ ซึ่งมีหลักการของผลกำไรเป็นสิ่งตอบแทน เป็นผลให้พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว ถูกกลืนเล็ดต่อการนำมาถือปฏิบัติ นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคม ตลอดจนการสูญเสียความสมดุลทางธรรมชาติ

เอี่ยม ทองดี (2536) ได้ศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำงาน โดยชี้ให้เห็นว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว เป็นปฏิบัติการ (holding) ประการหนึ่งของมนุษย์ที่มีต่อข้าว ซึ่งแสดงให้เห็นวิวัฒนาการทางพฤติกรรมส่วนที่เกี่ยวกับการแสวงหาอาหารเพื่อความอยู่รอดของชีวิตและความสงบสุขของสังคม ซึ่งสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เอกสารดังกล่าวได้แยกประเภทของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ออกเป็น

พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ้อนวอน เลี้ยงทายเป็น เพื่อให้เกิดความสวัสดิมงคล มั่นคงในการดำรงชีพในรอบปีนั้น ๆ พิธีกรรมประเภทนี้ส่วนใหญ่จัดขึ้นก่อนการเพาะปลูก หรือ ช่วงที่กำลังเพาะปลูก ได้แก่ แห่งนางแมว เทศน์พยากันคาก สวดคาถาปลาช่อน พิธีทำบุญบั้งไฟ

พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก กระทำในช่วงการเพาะปลูก ลักษณะของพิธีกรรม เป็นการบอกกล่าวฝากฝังสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูก ขอให้เพาะปลูกข้าวในปีนั้น ๆ ดำเนินไปด้วยดี ได้แก่ พิธีไถแรกนา พิธีเลี้ยงตาแขก พิธีปักกกแขก พิธีบำแม่ธรณี

พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา เพื่อบำรุงรักษาต้นข้าวให้เจริญงอกงาม ปราศจาก จากสัตว์ แมลง เพลี้ยหนอน วัชพืช พิธีกรรมช่วงนี้จัดขึ้นหลังจากปักดำเสร็จจนกระทั่งเก็บเกี่ยว

พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว เพื่อให้คนและสัตว์ปลอดภัยจากการเก็บเกี่ยว และ แสดงความอ่อนน้อมต่อข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้อง จัดขึ้นในช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยว ได้แก่ พิธีแรกเกี่ยวข้าว พิธีทำลานข้าว พิธีตั้งลมมข้าว พิธีปิดเปิดยุ้ง

พิธีกรรม เพื่อการเฉลิมฉลอง เพื่อเฉลิมฉลองผลผลิตที่ได้ มีการเช่นสังเวช เทนอารักษ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่ได้ให้การคุ้มครอง คน สัตว์ สิ่งของ ตลอดจนพืชพรรณธัญญาหาร ให้เจริญ และอยู่เย็นเป็นสุขตลอดฤดูกาลที่ผ่านมา พิธีกรรมนี้ทำขึ้นหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ได้แก่ พิธีทำบุญคุณลาน พิธีสู่ขวัญข้าว พิธีบุญกุ่มข้าวใหญ่ พิธีบุญข้าวจี พิธีสู่ขวัญเกวียน พิธีบุญพระเวส (แห่ข้าวพันก้อน) พิธีสู่ขวัญควาย

รูปแบบของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวแยกออกเป็นพิธีกรรมของครอบครัว และพิธีกรรมของชุมชน พิธีกรรมของครอบครัวจัดขึ้นภายในครอบครัว โดยให้ผู้อาวุโสที่สุดในครอบครัวเป็นผู้ทำพิธี หรืออาจจะเชิญคนภายนอกครอบครัวมาร่วมพิธีด้วยก็ได้ ได้แก่ พิธีทำบุญคุณลาน พิธีสู่ขวัญข้าว พิธีไถแรกนา (ไถแอกนา) พิธีปลูกข้าวตาแขก พิธีบำแม่ธรณี จัดขึ้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์ และความมั่นคงด้านต่าง ๆ ของครอบครัว ส่วนพิธีกรรมของชุมชน ได้แก่ พิธีเลี้ยงผีปู่ตา พิธีทำบุญบั้งไฟ พิธีบุญข้าวจี เป็นต้น ในการทำพิธีกรรมได้ถือเอาเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย คือการ

เลือกทำพิธีกรรมตามฤกษ์ วันที่เป็นมงคล พิธีกรรมต่าง ๆ จัดทำขึ้นในเดือนต่าง ๆ ตามวงจรชีวิตของต้นข้าว

ปัจจัยสำคัญที่มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวข้าว คือ ปัจจัยด้านประชากร ปัจจัยทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัจจัยทางเทคโนโลยี กล่าวคือ เมื่อประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดความจำเป็นที่ต้องพัฒนาเทคโนโลยีในการผลิต เพื่อเพิ่มผลผลิตข้าว ได้แก่ เครื่องมือต่าง ๆ ยาปราบศัตรูข้าว การค้นพบพันธุ์ข้าว ความสามารถในการเพิ่มผลผลิตข้าวด้วยวิทยาการสมัยใหม่ ทำให้พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวค่อย ๆ หดความจำเป็นต่อการทำนาปลูกข้าว

สุกัญญา ภัทรราชย์ (2536) ได้ศึกษาเกี่ยวกับเพลงพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการผลิต ได้กล่าวถึงพิธีกรรมอันเกี่ยวกับความเจริญงอกงาม (fertility rite) ของพืชพรรณธัญญาหารในสังคมไทย โดยเริ่มทำพิธีกรรมตั้งแต่ก่อนฤดูกาลเพาะปลูก คือพิธีขอฝน เพื่ออ้อนวอนเทวดา ดลบันดาลให้ฝนตก ภาคอีสานมีพิธีกรรมขอฝนมากที่สุด เนื่องจากสภาพทางธรรมชาติแห้งแล้ง ชาวอีสานจึงทำพิธีขอฝน ได้แก่ บุญบั้งไฟ ซึ่งทำในเดือน 6 พิธีเต่าแม่ นางดัง ซึ่งจะทำพิธีเมื่อฝนแล้งและยังสามารถใช้พิธีดังกล่าวนี้ทายว่าฝนจะตกหรือไม่ ในฤดูเก็บเกี่ยวชาวนาจะทำพิธีสู่ขวัญลานเชิญขวัญข้าว เพื่อขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อำนวยการให้ได้ผลผลิต

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521) ได้ศึกษาประเพณีท้องถิ่นในคติชาวบ้านอีสาน ได้กล่าวถึงประเพณีท้องถิ่นหลายอย่างของชาวอีสาน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยรักษาสภาพสังคมให้คงอยู่ และเป็นเครื่องเสริมสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ประเพณีท้องถิ่นอีสานส่วนหนึ่งเกิดจากความเชื่อและสภาพจิตใจความรู้สึกนึกคิดของชาวอีสาน โดยเฉพาะ เป็นผลทำให้ประเพณีที่เกิดจากส่วนนี้เป็นเอกลักษณ์ของภาคอีสาน โดยเฉพาะประเพณีเกี่ยวกับการเกษตร ได้แก่ การขอฝน การประกอบพิธีมงคล ประเพณีการขอฝนของชาวอีสาน มีหลายวิธี ได้แก่

การทำเซียงซ้อง หรือการเต่าแม่ นางซ้อง เพื่อคำทำนายว่า ข้าวปลาอาหารจะบริบูรณ์หรือไม่ เป็นการสร้างพลังใจแก่ชาวนาให้เกิดความหวัง และมีมานะไม่ย่อท้อไปตามสภาพภูมิอากาศในพิธีนี้ มีการจัดเครื่องบูชาเทวดา ใช้เวลาทำพิธีเกือบตลอดวัน บางครั้งใช้เวลาเพียง 1-2 ชั่วโมง

พิธีเต่าแม่ นางนางแมว หรือพิธีแห่นางแมว เพื่อขอฝนในปีใดที่ฝนแล้งไม่ตกตามฤดูกาล

พิธีโยน โยนเสา กระทำเพื่อขอฝน โดยมีครกและเสาทำข้าวเป็นอุปกรณ์สำคัญ
พิธีแห้วข้าวหักก้อน นับว่าเป็นพิธีขอฝนจากพระรัตนตรัย

พิธีเทศน์มหาชาติคาคาก เป็นพิธีกรรมขอฝนที่มีการสมทานรักษาศิลพร้อมกับฟังเทศน์
 เรื่องมหาชาติคาคาก

พิธีสวดคาถาปลาช่อน (ปลาช่อน) เป็นการรักษาศิลเพื่อขอให้ฝนตก

การบ้านางธรณี เป็นการบนบานบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์คือแม่พระธรณี ผู้มีอิทธิฤทธิ์
 ปาฏิหาริย์ช่วยบันดาลให้ฝนตก

ในการทำพิธีกรรมดังกล่าวมานี้ เครื่องบูชาสำคัญที่ต้องเตรียมคือ รูปเทียน ดอกไม้
 หมาก พลุ และอาจมีเครื่องสักการะอื่นเพิ่มเข้ามาตามความเหมาะสม ชาวบ้านจะเลือกทำพิธี
 ตามฤกษ์ยาม

เทศกาลเดือนหก นับว่าเป็นประเพณีขอฝนที่สำคัญที่สุด เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า บุญบั้งไฟ
 เพื่อส่งสัญญาณให้พญาแถนได้ทราบถึงฤดูกาลทำนาแล้ว อย่าลืมส่งน้ำฝนมาให้ตกตามฤดูกาล
 จะได้มีน้ำทำนาอย่างเพียงพอ ตลอดจนเดสบันดาลให้ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์

ประเพณีเลี้ยงผีปู่ตา เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับ โดยผ่านขี้
 เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข รวมไปถึงข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ในปีนั้น ๆ ดังนั้นประเพณีเลี้ยงผีปู่ตา มัก
 จะทำขึ้นก่อนฤดูทำนา

บุญเดือนสามหรือบุญข้าวจี่ เป็นการทำบุญด้วยการถวายข้าวใหม่ที่ย่างสุกแล้ว พิธีกรรม
 นี้ ทำขึ้นหลังจากเอาข้าวใหม่เข้าสู่ยุ้งฉางเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก่อนถึงบุญเดือนสาม ชาวนาอีสาน
 จะทำบุญคูณลาน เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าวในนาของตน พร้อมกับขออาบสังข์ให้ได้ข้าวมากขึ้น
 ทุก ๆ ปี

พระครูอรุณวิมล เขมจารีเถระ (2536) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุก
 ข้าวที่เกิดขึ้นในฮีต 12 โดยชี้ให้เห็นว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวบ้านอีสานเกิดขึ้นในเดือน
 ต่าง ๆ ตามวงจรชีวิตของต้นข้าว เริ่มตั้งแต่ก่อนลงมือปักดำ จนถึงหลังการเก็บเกี่ยว กล่าวคือ
 เดือนหกทำบุญบั้งไฟเพื่อขอฝน เดือนเจ็ดเลี้ยงผีปู่ตา ทำพิธีไถแยกนา บั๊กกแยก เดือนเก้า
 ทำบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบทำบุญข้าวสาก เลี้ยงผีตาแฉง และแม่ธรณี เดือนสิบเอ็ดบุญออก
 พรรษาบูชาแม่โพสพที่กำลังตั้งท้อง เดือนสิบสองทำบุญข้าวเฒ่า เดือนอ้ายเกี่ยวกนกแยก

เดือนยี่ปลงลอมข้าวทำบุญคุณลาน ทำพิธีชนข้าวขึ้นยุงฉาง เดือนสามเลี้ยงผีตาแถกและแม่ธรณี
สู่ขวัญข้าวทำบุญข้าวจี

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2520) ได้สะท้อนให้เห็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าว
ซึ่งปรากฏในฮีตสิบสองของชาวอีสาน คือ เดือนเจียง ชาวบ้านอีสานเลี้ยงผีต่างๆ เดือนยี่ทำ
บุญคุณข้าว เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือก ทำพิธีสู่ขวัญข้าว เดือนสามทำบุญข้าวจี เดือนหกทำ
บุญบั้งไฟเพื่อขอฝน เดือนเจ็ดทำบุญบูชาเทวดาอารักษ์ ได้แก่ คุ้มแม่ คุ้มตา คุ้มตาแถก เดือนเก้า
ทำบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบทำบุญข้าวสาก เดือนสิบเอ็ดทำบุญออกพรรษาบูชาแม่โพสพ

ปรีชา นิคมทอง (2534) ได้รวบรวมพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าวของชาวอีสาน
โดยแยกกล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าวที่ปรากฏในฮีต 12 ได้แก่ บุญคุณลาน มีกำหนด
ทำในเดือนยี่ บุญกุ่มข้าวใหญ่ เป็นบุญถวายข้าวใหม่ของบิ ชาวนอีสานถือว่า นอกจากจะได้บุญ
กุศลมากแล้ว ยังเกิดสิริมงคลแก่ข้าวใหม่ด้วย บุญข้าวจี ทำในวันมาฆบูชาเดือนสาม เพื่อให้
เกิดสิริมงคลแก่ตัวเอง และข้าวใหม่ที่เพิ่งได้ผลผลิตจากการเก็บเกี่ยว บุญบั้งไฟ หรือบุญ
เดือนหก พิธีบูชาไฟแก่แกน เพื่อให้ฟ้าฝนตกตามฤดูกาล พิธีเลี้ยงผีปู่ตา ทำในเดือน 7 เพื่อ
พิธีบวงสรวงผีปู่ตาขอความอุดมสมบูรณ์ ความชุ่มชื้นรื่นรมย์ของทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้าน
บุญข้าวประดับดินหรือบุญเดือนเก้า ชาวบ้านห่ออาหารคาวหวาน ถวายพระสงฆ์ พร้อมกับนำไป
แขวนตามต้นไม้หรือวางไว้บนพื้นดิน เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับ บุญข้าวสาก หรือบุญ
เดือนสิบเป็นบุญอุทิศส่วนกุศลให้วิญญาณนางยักษ์ผีตาแถก เพื่อแสดงความกตัญญูต่อวิญญาณดังกล่าว
ที่ได้ช่วยเหลือเรื่องฟ้าฝน

นอกจากพิธีกรรมดังกล่าวมาแล้ว ปรีชา นิคมทอง ยังได้รวบรวมพิธีขอฝนของชาวอีสาน
ไว้หลายพิธี ได้แก่ พิธีเต้าแม่ นางดั่ง พิธีเต้าแม่ นางแมว พิธีเต้าแม่ นางซ้อง สวดคาถาปลาค้อ
(ปลาช่อน) เทศน์พญาคันคาก พิธีโยนครกโยนสาก พิธีแห่ข้าวพันก้อน พิธีขอฝนเหล่านี้ ชาวบ้าน
อีสานจะทำขึ้นเมื่อฝนไม่ตกตามฤดูกาล สิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวนอกจากจะเป็นวิญญาณของเทวดา
อารักษ์ต่างๆ แล้ว ยังมีเกวียนชนข้าวและควาย ชาวอีสานได้แสดงการปฏิบัติอย่างสำคัญใน
บุญคุณ โดยทำพิธีสู่ขวัญเกวียน สู่ขวัญควาย

สุรียา สมทุคปต์ และคณะ (2533) ได้ศึกษาเกี่ยวกับบุญบั้งไฟ ในสัญลักษณ์สำคัญ
(dominant symbols) ได้กล่าวถึงบุญบั้งไฟ ในฐานะที่เป็นพิธีกรรม (ritual) แห่งความ

อุดมสมบูรณ์ (fertility rite) วัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อขอฝนจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติให้ตกตามฤดูกาล จึงเป็นพิธีกรรมที่สร้างกำลังใจในการทำนาให้ชาวอีสานได้มั่นใจว่าการทำนาปีนั้น ๆ จะได้ผลดี ในฐานะที่เป็นบรรทัดฐานทางสังคม บุญบั้งไฟสร้างความสามัคคีให้สังคมอีสานเกิดบูรณาการ (integration) และในปีพ.ศ. 2534 ได้ศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมข้าว ในบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสากได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์กับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และนิเวศวิทยา กล่าวคือ ความสัมพันธ์กับสังคมวัฒนธรรมของชาวบ้านอีสาน นั้นแสดงให้เห็นว่าบุญประเพณีทั้งสองทำขึ้นเพื่อเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ผีตาแฉก แม่โพสพ เป็นการปฏิบัติต่ออำนาจเหนือธรรมชาติที่มีบุญคุณต่อชาวบ้าน ในฐานะเจ้าของนาและผู้คอยดูแลรักษาข้าวในนาไม่ให้ถูกสัตว์ใหญ่กิน ไม่ให้เพลี้ยหอนทำลาย และยังคอยบอกให้ฝนฟ้าตกตามฤดูกาล ส่วนความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจ ของชาวบ้านอีสาน อันเกิดจากการทำบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสากนั้น ทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจว่าผลผลิตข้าวในนาจะมีปริมาณมาก ทั้งนี้เพราะการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ผีตาแฉก แม่โพสพ จะทำให้วิญญาณเหล่านี้ตกลงบันดาลให้ข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ ในส่วนของความสัมพันธ์กับระบบนิเวศวิทยานั้นมีความสัมพันธ์กับวงจรชีวิตของต้นข้าว ฤดูกาล น้ำฝน และดิน กล่าวคือ บุญเดือนเก้าเป็นการฉลองการทำนาเสร็จ หรือฉลองการปักต้นข้าวลงดินเสร็จ ช่วงนี้ต้นข้าวเขียวแตกกอเต็มผืนนา เมื่อถึงบุญเดือน 10 (บุญข้าวสาก) เป็นช่วงที่ต้นข้าวตั้งท้อง ออกรวง ชาวบ้านจึงทำบุญข้าวสากเพื่อเลี้ยงตาแฉก ผู้ทำหน้าที่ปกป้องรักษาต้นข้าว ความสัมพันธ์กับฤดูกาลนั้นพบว่าโดยทั่วไปแล้วภาคอีสานมี 3 ฤดูกาล คือ ฤดูร้อน (เดือนกุมภาพันธ์ - พฤษภาคม) ฤดูฝน (เดือนมิถุนายน - ตุลาคม) และฤดูหนาว (เดือนพฤศจิกายน - มกราคม) ฤดูกาลดังกล่าวเป็นสิ่งกำหนดพฤติกรรมการทำงานตามขั้นตอนต่าง ๆ และตามด้วยพิธีกรรม เมื่อฤดูกาลเปลี่ยนแปลงส่งผลให้มีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่นในฤดูฝนชาวอีสานจะทำบุญบั้งไฟเพื่อขอฝน ดังนั้นในช่วงกลางฤดูฝน ชาวบ้านปักดำนาเสร็จ ต้นข้าวกำลังแตกกอ ออกงาม ชาวบ้านจะทำบุญข้าวประดับดิน เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองการทำนาเสร็จ เดือนสิบทำบุญข้าวสาก เพื่อเลี้ยงตาแฉก หรือเป็นการฉลองที่ต้นข้าวออกรวง ส่วนน้ำฝนมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำนา แต่ชาวนาอีสานมักพบปัญหาฝนทิ้งช่วงนานในฤดูฝน ดังนั้นพิธีกรรมในช่วงนี้จึงมีจุดประสงค์เพื่อให้มีน้ำฝนหล่อเลี้ยงต้นข้าวให้งอกงามจนสามารถเก็บเกี่ยวได้ และความสัมพันธ์กับดิน พบว่าอุ้มน้ำไม่อยู่เนื่องจากเป็นทรายหน้าลึก ปัญหาดินเค็มในบางพื้นที่ ตลอดจนปัญหาความไม่อุดมสมบูรณ์ของดิน ข้อจำกัดเหล่านี้ชาวบ้านได้สะท้อนออกมาในรูปของพิธีกรรม

รวมทั้งบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก จึงกล่าวได้ว่าบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวประเภทหนึ่ง ที่ชาวนาอีสานจัดขึ้นในเดือนเก้า และเดือนสิบ เพื่อฉลองการทำนาเสร็จ และขอให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่ต้นข้าวในนา โดยการเลี้ยงตาแอก และแม่โพนให้ช่วยดูแลรักษาข้าวในนา

รายละเอียดของพิธีกรรมสำคัญเกี่ยวกับการปลูกข้าวในภาคอีสาน มีดังนี้

พิธีขอฝน ชาวนาอีสานมีพิธีกรรมเพื่อขอฝนหลายพิธี คือ

พิธีเต่าแม่นางห้อง

คำว่า ห้อง หมายถึง ที่สำหรับใส่สัตว์ เช่น เมื่อไปตกปลาและได้ปลา จะเอาปลาใส่ในห้องไว้ พิธีเต่าแม่นางห้องมาจากความเชื่อของชาวนาอีสานที่ว่า ความแห้งแล้งในหมู่บ้านเกิดขึ้น เพราะมีผีแม่แล้งอยู่ในหมู่บ้านจึงต้องทำพิธีโดยอัญเชิญเทวดาลงมาขับไล่ผีแม่แล้งออกไปจากหมู่บ้าน พิธีขอฝนดังกล่าวจะต้องทำเซียงห้องขึ้นมาใช้ในพิธี เริ่มต้นจากการนำห้องมาตกแต่งให้มีรูปร่างคล้ายคน โดยใช้ไม้เสียบกะลาปักตรงปากห้องทำเป็นรูปศีรษะ ใช้ผ้าแดงผูกปากห้องทำเป็นเสื้อผ้า แล้วหาไม้ 2 อันปักกันห้องทำเป็นขาสองขา เมื่อทำเซียงห้องเสร็จแล้ว ใช้ไม้ยาวเสียบเข้ากลางห้องให้ปลายโผล่ออกมา 2 ด้านเพื่อใช้จับ

เมื่อพร้อมแล้วเตรียมเครื่องบูชาเทวดาใส่พาน คือ คายขันห้า หัวหน้าพิธีจะป่าวสักเคเทวดา เชิญเทวดามาลงในเซียงห้อง เพื่อขับไล่ผีแม่แล้ง เมื่อเทวดาลงมาสิงห้องจะสิ้นหรือกระตุก เซียงห้องจะนำเอาคนจับไปยังจุดที่ผีแม่แล้งอยู่ และจะขับไล่ผีแม่แล้งออกไปจากหมู่บ้าน พิธีเต่าแม่นางห้องบางครั้งใช้เวลาสั้น ๆ แค่ 2 ชั่วโมง หรือบางทีอาจนานเกือบตลอดวัน ชาวนาอีสานมีความเชื่อว่าหลังจากที่แม่นางห้องไล่ผีแม่แล้งออกไปจากหมู่บ้านแล้ว อีกไม่นานจากนั้นฝนจะตกลงมา

ถ้าต้องการคำทำนายว่าข้าวปลาจะบริบูรณ์หรือไม่นั้น ให้ใช้วิธีเสี่ยงทายว่าหากข้าวปลามีบริบูรณ์ขอให้นางห้องสั้น แต่ถ้าข้าวปลาไม่บริบูรณ์ขอให้หนึ่งเฉย

พิธีเต่านางแมว

พิธีเต่านางแมวก็นับว่า พิธีหนึ่งนางแมวเพื่อขอฝนนั่นเอง การทำพิธีก็คล้าย ๆ กับที่ทำกันในภาคกลางหรือภาคเหนือ มีความแตกต่างกันไปบ้างเล็กน้อย เช่น เมื่อตอนใส่นางแมวลง

ในกะทอหรือแข่งที่มีฝาปิด จะพูดเป็นภาษาอีสาน มีใจความคล้ายภาคกลางว่า "นางแมวเอ๋ย
ขอฝ้าขอฝน ให้ฝนตกมาด้วยเด้อ" จากนั้นต้องจัดเครื่องสักการบูชา คือ คาย 5 หัวหน้าพิธีนำ
เครื่องสักการะปาวัญเชิญเทวดามาชุมนุม แล้วตั้งจิตอธิษฐานขอฝ้าฝน จากนั้นตั้งชบวนแห่โดยมี
ชายคู่หนึ่ง เป็นผู้หามนางแมวนำหน้าชบวน คนในชบวนแห่จะร้องคำแข็งแทนนางแมวพร้อมกัน
โดยมีผู้เป็นแม่บทกล่าวนำอยู่คนหนึ่ง จากนั้นพิธีจะเหมือนในภาคกลางและภาคเหนือ คือแห่ไป
ตามบ้านคนและศาลน้ำนางแมว

พิธีเต้าแม่นางแมวของอีสานบางครั้งใช้เวลาานเกือบตลอดวัน ชาวบ้านจึงต้องบริจาค
ข้าวปลาอาหาร เหล้าและสิ่งอื่น ๆ ให้คนในชบวนด้วย การแห่นางแมวจึงเป็นการร่วมใจกันใน
หมู่บ้านทุกครัวเรือน เพื่อทำพิธีตามความเชื่อและสนุกสนานร่วมกันในการเซ็งนางแมว ชาวอีสาน
เชื่อว่าหลังพิธีเต้านางแมว ฝนจะตกมา

พิธีเต้าแม่นางดั่งหรือแห่แม่นางดั่ง

พิธีแม่นางดั่งเป็นพิธีขอฝนของชาวอีสานอีกอย่างหนึ่ง เป็นพิธีเสี่ยงทายดูว่าฝนฟ้าจะ
ตกหรือไม่โดยมีกระดิ่งเป็นอุปกรณ์สำคัญ เช่น มีนางแมวเป็นสิ่งสำคัญในประเพณีแห่นางแมว
กระดิ่งดั่งกล่าวไว้ผิดข้าวและเลี้ยงไหม พิธีเต้าแม่นางดั่งทำดั่งนี้เตรียมตอกหลัก 3 หลัก ๆ หนึ่ง
สมมติเป็นหลักแล้ง อีกหลักสมมติเป็นหลักฝน ตอกไว้คนละทางแล้วหากกระดิ่งมา 1 คู่ ไม้คานหนึ่ง
คู่มัดไม้คานไขว้ติดกันเป็นรูปตีนกา เอากระดิ่ง หวี ปั้นข้าวเหนียว กำไลมือ แหวนของหญิงหม้าย
ใส่ลงในกระดิ่งเอากระดิ่งอีกใบครอบข้างบนมัดติดกับไม้คาน หัวหน้าพิธีจัดเครื่องสักการบูชา
เทวดาคือ คายห้า เหล้า 1 ขวด ไช้ต้ม 1 ลูก ปาวัญเชิญเทวดามาชุมนุม แล้วอธิษฐานขอฝ้าฝน
ให้คน 2 คน จับไม้คานเต้าแม่นางดั่ง หัวหน้าพิธีนำชาวบ้านกล่าวคำแข็งแม่นางดั่งเป็นวรรคไป
เมื่อกล่าวคำแข็งจบบทหนึ่ง หากแม่นางดั่งเคลื่อนที่ไปตีหลักฝน เชื่อกันว่าฝนจะตก แต่ถ้าตีหลักแล้ง
ทายว่าฝนจะแล้ง แต่ถ้าแม่นางดั่งเคลื่อนที่ไปเป็นร่องคล้ายคูน้ำ (ก่ายหล่อฝนภาษาอีสาน) ทายว่า
ฝนจะตกในเร็ววัน เมื่อกล่าวคำแข็งจบบทหนึ่ง ๆ หากแม่นางดั่งไม่เคลื่อนที่ถือว่าคำแข็งไป
เรื่อย ๆ ข้อความในเซ็งแม่นางดั่งจะเป็นการกล่าวถึงสภาพนิพพานที่คอยฝน และเป็นคำอ้อนวอน
ให้ฝนตก

พิธีโยนครกโยนสาก

พิธีโยนครกโยนสากเพื่อขอฝนมีครกและสากตำข้าวเป็นอุปกรณ์สำคัญ พิธีนี้ทำโดยเอาครกและสากผูกด้วยเชือกอย่างละเส้น แบ่งหญิงและชายจำนวนเท่า ๆ กัน จับปลายเชือกคนละด้าน แต่งเครื่องคายนหน้าบูชาเทวดาเพื่อขอฝน แล้วตั้งจิตอธิษฐานว่าถ้าฝนตกให้ฝ่ายหญิงแพ้ ถ้าฝนแล้งให้ฝ่ายชายแพ้ จากนั้นเริ่มตีครกตีสากจนทราบผลว่า ฝ่ายใดแพ้ ชาวอีสานเชื่อว่าฝนฟ้าในปี่นั้นจะเป็นไปตามการตั้งจิตอธิษฐาน

การเทศน์พญาคันคาก

เป็นการสมโภชรักษาศีลพร้อมกับฟังเทศน์เรื่องพญาคันคาก มูลเหตุแห่งการฟังเทศน์พญาคันคากเพื่อขอฝนนั้น มาจากความเชื่อในนิทานเรื่องพญาคันคาก พญาคันคากเสวยราชย์อยู่ในเมืองชมพู ทรงเป็นโอรสของพระเจ้าเอกราชและพระนางสีดา เหตุที่พระองค์ได้ชื่อว่าพญาคันคากเป็นเพราะเมื่อประสูติออกมากุมารมีผิวเนื้อและรูปร่างเหมือนคางคก แต่มีบุญญาธิการมากเพราะพระอินทร์คอยช่วยเหลือ ชาวเมืองจึงพากันเคารพบูชาพญาคันคากจนสิมบุษยพระยาแถน ทำให้พระยาแถนโกรธไม่ปล่อยฝนตกในเมืองมนุษย์เป็นเวลาถึง 7 ปี พญาคันคากจึงสั่งให้บรรดาสัตว์ เช่น นาค ปลา ปลวก ช้าง ม้า พญาหงส์ ช่วยกันสร้างทางไปให้ถึงเมืองพระยาแถน ภายในเวลาสามเดือน โดยให้ปลวกเอาดินมาโบกทาง เมื่อสร้างทางเสร็จแล้วพญาคันคากก็นำกองทัพไปรบกับพระยาแถน ใช้เวลาเดินทัพ 2 ปี จึงถึงเมืองพระยาแถน พญาคันคากรบชนะพระยาแถน พระยาแถนจึงปล่อยฝนให้ตกในโลกมนุษย์ ชาวอีสานจึงมีความเชื่อว่า ด้วยฤทธิ์เดชของพญาคันคากหากช่วยกันรักษาศีลฟังเทศน์ ฝนก็จะตกตามฤดูกาล

พิธีฟังเทศน์พญาคันคาก จะต้องขุดสระลึกกว้างพอสมควร ตักน้ำไปขังไว้ในสระเอาจอก แหน ปู ปลา เต่า หอย ปล่อยลงไป ตามขอบสระปั้นรูปช้าง ม้า วัว ควาย ต่อ แตน อิ้งอ่าง กบ เขียด เรียงรายไว้รอบสระ จัดเครื่องบูชาเครื่องร้อย ได้แก่ เมี่ยงร้อยคำ หมากพลูร้อยคำ ดอกไม้และน้ำส้มป่อยหนึ่งขัน หัวหน้าพิธีนำคาย 5 ชั้น 8 มานิมนต์พระสงฆ์อย่างน้อยที่สุด 5 รูป มาเจริญพระพุทธรมณต์ ชาวบ้านจะต้องนั่งหมั้นขาว รักษาศีล 5 ศีล 8 เป็นเวลา 3 วัน แล้วตั้งจิตอธิษฐานขอให้ฝนตก พระสงฆ์จะแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องพญาคันคาก

การสวดคาถาปลาต่อ

เป็นการสมทานรักษาศีลอ้างสังขจกริยาของนญาปลาต่อเพื่อขอให้ฝนตก มูลเหตุแห่งการสวดคาถาปลาต่อเพื่อขอฝนมีเรื่องเล่าไว้ในตำนานว่า ครั้งอดีตกาลพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นนญาปลาต่อ (นญาปลาซ่อน) อาศัยอยู่ในห้วยแห่งหนึ่ง คราวหนึ่งเกิดฝนแล้งน้ำในห้วยแห้งงวดฝูงปลากำลังจะตาย นญาปลาต่อแหวกโคลนขึ้นมา ทำสังขจกริยาเปล่งวาจาขึ้นว่า

"ดูกรฝน ข้าพเจ้าถึงความทุกข์ยากเพราะอาศัยฝูงปลาทั้งหลาย เมื่อข้าพเจ้าได้รับความทุกข์ยากเช่นนี้ เหตุใดท่านจึงไม่ตกลงมา ข้าพเจ้ากำเนิดเป็นปลา แต่ข้าพเจ้าไม่เคยเคี้ยวกินปลาเลย แม้แต่ตัวเล็ก ๆ ประมาณเท่าเม็ดข้าวสาร มิได้กินสัตว์เหล่าอื่นที่มีชีวิตแม้แต่สักครั้งเดียว"

ด้วยสังขจกริยาของนญาปลาต่อ เมื่อเปล่งคาถาจบฝนก็ตกลงมาทันที ทั้งนี้เป็นด้วยอำนาจศีลธรรมและสังขจกริยาของนญาปลาต่อ ฝูงปลาจึงรอดพ้นจากความตาย การสวดคาถาปลาต่อจึงถือเป็นประเพณีมาจนทุกวันนี้ หากเราพิจารณาให้ดีจะเห็นได้ว่า การขอฝนโดยการสวดคาถาปลาต่อ ก็คือการสอนคนให้รักษาสัจจะไม่เบียดเบียนผู้อื่น สังคมจึงจะเป็นสุขถ้วนหน้ากัน

พิธีสวดคาถาปลาต่อ ชาวบ้านจะจัดเครื่องสักการะ คายขัน 5 นิมนต์พระสงฆ์ 5 รูป มาเจริญพุทธมนต์ให้ครบ 3 วัน สวดคาถาปลาต่อและสวดเจ็ดตำนานย่อ ใช้เวลาสวดวันละ 108 คาบ หากสวดไม่ครบในหนึ่งวัน จะสวดตามกำลังวันก็ได้ คือ วันอาทิตย์ 6 จบ วันจันทร์ 15 จบ วันอังคาร 10 จบ วันพุธ 17 จบ วันพฤหัสบดี 18 จบ วันเสาร์ 7 จบ เมื่อสวดได้ครบตามกำหนดแล้วชาวอีสานเชื่อว่าฝนจะตกในไม่ช้า

การบ้านางธรณี

การบ้านางธรณี คือ การขอความช่วยเหลือจากแม่พระธรณี เพื่อขอให้ฝนตก ชาวอีสานเชื่อว่า พระธรณีมีอิทธิฤทธิ์สามารถบันดาลให้ฝนตกได้ จึงมีพิธีบวงสรวงบอกล่าว แม่พระธรณีให้มาช่วยให้ฝนตก การเตรียมการเพื่อจัดพิธีการบ้านางธรณีนี้นั้น จัดหมากพลู บุหรี่ ดอกไม้ รูปเทียน และขันน้ำ ไปบูชาแม่ธรณี โดยนั่งลงบริเวณบ้านหรือวัดก็ได้ แล้วกรวดน้ำไปถึงแม่พระธรณีเพื่อบอกล่าวให้ทราบ พร้อมทั้งจิตอธิษฐานว่า ขอให้ฝนตกจะได้ทำนา แล้วจะนำอาหารคาวหวานมามอบให้ เมื่อฝนตกแล้วต้องนำเครื่องคาวหวานมาแก้บน ถ้าหากสืมนำไม่ทำตามสัญญา แม่พระธรณีจะไม่ช่วยเหลือต่อไป

บุญบั้งไฟ

ประเพณีขอฝนที่ขึ้นหน้าขึ้นตาที่สุดของชาวอีสานคงไม่พ้นประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีดังกล่าวจัดขึ้นเพื่อขอฝนจากเทวดา และเป็นประเพณีที่มีแทบทุกจังหวัดของภาคอีสาน ดังนั้นถ้าชุมชนใดไม่ทำบุญบั้งไฟ ชาวบ้านจะรู้สึกไม่สบายใจและเชื่อกันว่าปีนั้นฝนต้องแล้ง ไม่มีฝนทำนา ดังนั้นท้องถิ่นต่าง ๆ ในภาคอีสานมักถือเป็นคนดีชาวบ้านเลยว่าจะต้องทำทุกปี ถ้าปีใดไม่สะดวกก็ทำบั้งไฟอันเล็ก ๆ แค่ว่า 2-3 บั้งก็พอ ไม่เช่นนั้นจะไม่ได้ทำนา บุญบั้งไฟมักจัดขึ้นระหว่างเดือนหกถึงเดือนเจ็ด

ประเพณีบุญบั้งไฟของภาคอีสานนั้น มาจากความเชื่อของชาวอีสานว่า เทพเจ้าหรือเทวดาจะบันดาลให้พืชผลตลอดจนข้าวปลาอาหารในนาของตนมีความอุดมสมบูรณ์ได้ เทพเจ้าดังกล่าวคือ พระยาแถน ซึ่งชาวอีสานมีความเชื่อว่าพระยาแถน เป็นเทพยดาผู้มีหน้าที่ควบคุมฝนฟ้าให้ตกต้องตามฤดูกาล หากมีการบวงสรวงบูชาจนพระยาแถนพอใจเทพยดาองค์นี้จะบันดาลให้ฝนตกลงมาและทำให้ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ พระยาแถนเป็นเทพยดาที่ชอบให้มีการบูชาด้วยไฟ จึงต้องมีการบูชาโดยการจุดบั้งไฟ เพื่อทำให้พระยาแถนพอใจ ชาวอีสานบางท้องถิ่นเชื่อว่า การทำบุญบั้งไฟเป็นการส่งสัญญาณให้พระยาแถนได้รับทราบว่าได้ถึงฤดูทำนาแล้ว อย่าลืมส่งฝนฟ้ามาให้ชาวนาได้ทำนากัน

บุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะร่วมแรงร่วมใจช่วยกันจัดทำขึ้น โดยมีการแบ่งชาวบ้านออกเป็นกลุ่ม ๆ เพื่อแบ่งงานกันทำ ทุกคนถือว่าเป็นงานของตนเองที่ต้องทำมี เช่น การปลุกปะรำ ปลุกที่ปักสำหรับเพื่อนบ้านจากหมู่บ้านอื่น ๆ มาร่วมบุญด้วย บางพวกไปหาเนื้อหาปลาไว้ทำบุญและเลี้ยงแขก บางพวกตัดไม้เผาถ่านผสมกับประสิ่วและทำบั้งไฟ พวกแม่บ้านเตรียมทำข้าวปลาอาหารและตัดชุดรำเซิ้งไว้ให้ลูกหลานเพื่อไปร่วมเซิ้งในวันงาน ทางวัดก็เตรียมซ้อมนาคนเพราะมีผู้นิยมเอาลูกหลานมาบวชนาคในวันนั้น สรุปได้ว่าก่อนงาน 1 เดือน ชาวบ้านทุกคนร่วมกันเตรียมงานเพราะเป็นงานบุญและประเพณีสำคัญของชาวอีสาน (งามนิศ สัตย์สงวน 2526 : 8-13)

พิธีแหกไถนา

การแหกไถนาทำในเดือนหก วัน ฟู เวลาเช้า เจ้าของนาเป็นผู้ทำพิธีเทพเจ้าหลักที่อ้างถึงในพิธีนี้คือ นางธรณี หรือตาแหก แล้วแต่ใครจะนับถือองค์ไหน เทพเจ้าประกอบได้แก่

พระภูมิเจ้าที่ และรุกขเทวดา กระทำพิธีในนาแปลงใดก็ได้ องค์ประกอบในพิธีมี พานหวาน 4 พาย 4 กอก (กรณีนับถือนางธรณี) หรือพานหวาน 1 พาน หมาก 1 คำ ยา 1 กอก เหล้า 1 ขวด ไก่ 1 ตัว ดอกไม้รูปเทียน (กรณีนับถือตาแยก) องค์ประกอบนี้เปลี่ยนแปลงไปตามข้อปฏิบัติของแต่ละบุคคล วิธีทำนำเอาเครื่องประกอบเหล่านี้ไปเช่นสิ่งเว่ยบอกกล่าว ว่ามือนี่เป็นวันมือนันต์วันดีจะทำการแยกไถนาขอให้เทพเจ้า (ออกชื่อ) จงช่วยคุ้มกันรักษาขยับขยายที่ได้ให้ได้อย่างสุขสบาย แล้วเริ่มไถนาในทิศทางที่ตามเกล็ดนา (ห้ามไถทวนเกล็ดนา) ไถจำนวน 3 รอบ แล้วหยุดปล่อยควายเป็นการเสร็จพิธี ต่อจากนั้นจึงเริ่มไถเป็นปกติได้ พิธีนี้มีเป้าหมายเพื่อให้เทพเจ้าช่วยคุ้มครองรักษาทั้งคน สัตว์ ข้าวกล้า และขออนุญาตต่อเทพเจ้าเพื่อเตรียมดินปลูกข้าวในปีนั้น ๆ ตามความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติกันมา

พิธีแยกคานา หรือปลูกข้าวตาแยก

กระทำพิธีประมาณเดือนเจ็ด หรือเดือนแปด (มิถุนายน-กรกฎาคม) วันที่ทำพิธีต้องเป็นวันพุธ หรือวันจันทร์ หรือวันพฤหัสบดี หรือวันเกิดของเจ้าของแล้วแต่ใครจะเลือกนับถือ ทำพิธีเวลาเช้า พ่อบ้านหรือแม่บ้านเป็นผู้กระทำ เทพเจ้าที่อ้างถึงได้แก่ ตาแยกหรือนางธรณี แล้วแต่ใครจะนับถือรูปใดก็บูชารูปนั้น สถานที่ที่ปลูกข้าวตาแยกเลือกเอาบริเวณที่ใกล้ ๆ กับโพนาหรือใกล้กกไม้ วิธีทำเตรียมดินให้กว้างพอจะปลูกข้าวแยกประมาณ 7 หรือ 14 กอ แล้วสร้างแผงสี่เสาเล็ก ๆ พอที่จะวางเครื่องสังเว่ยได้ เอาเครื่องสังเว่ยซึ่งเป็นเช่นเดียวกับพิธีแยกไถนาวางบนแผง จากนั้นจึงกล่าวคำอ้อนวอนว่า มือนี่มือนันต์วันดีพวกข้าจะมาบักแยกขอให้ตาแยก (หรือนางธรณี) ช่วยคุ้มครองรักษาให้ข้าวกล้าในนางอองงามไม่มีพวกข้างพวกควาย หรือไพร่พลมาทำลาย แล้วจึงปักข้าวแยก 7 หรือ 14 กอ ตามแต่นับถือเป็นอันเสร็จพิธี เป้าหมายของพิธีคือต้องการให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองข้าวกล้าให้อองงาม ไม่มีโรคภัยมาเบียดเบียน สำหรับกรณีผู้นับถือตาแยกจะบนบานว่าหลังจากเก็บเกี่ยวแล้วจะแบ่งข้าวที่ได้ให้ตาแยก 4 เกวียน (สมมุติ)

พิธีทำลานนวดข้าว

ลานนวดข้าวเป็นสถานที่นวดข้าวซึ่งก่อนทำลานแต่ละปี เจ้าของจะต้องทำพิธีขออนุญาตต่อนางธรณีเสียก่อน สถานที่ทำลานเป็นที่ราบกลางทุ่งนาหรือใต้ร่มไม้ก็ได้ ไม่กำหนดเวลาว่าเป็นวันใด วิธีทำนำเครื่องเช่น คือ พานหวาน 4 พาน ยา 4 กอก หมาก 4 คำ ไปวางบริเวณ

สมมติให้เป็นเกวียน เอาไปวางไว้ให้ตาแอกบริเวณขอบลานตามจำนวนที่บนบานไว้ แล้วบอก
กล่าวให้ตาแอกมารับเอาไป เป็นอันเสร็จพิธี พระสงฆ์เดินทางกลับ เจ้าของข้าวจึงเชิญ
เพื่อนบ้านที่มาร่วมให้รับประทานอาหาร รับประทานอาหารเสร็จจึงช่วยกันขนข้าวขึ้นยุ้ง

พิธีสู่ขวัญข้าว

เป็นพิธีบายศรีสู่ขวัญแก่แม่โคสก เทพเจ้าแห่งข้าวตามความเชื่อ นิยมทำในเดือนสาม
ออกใหม่สามค่ำ เวลางายเช้า ทำพิธีบนยุ้งข้าว พราหมณ์ที่เจ้าของข้าวมามีเป็นผู้ประกอบพิธี
เป้าหมายเพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูทเวที่ต่อแม่โคสก และกล่อมขวัญขอขมาลาโทษที่ได้ล่วง
เกิน เครื่องเช่นในพิธีนี้ได้แก่ ข้าว 5 ประกอบด้วยดอกไม้รูปเทียนหมากพลูหรืออย่างละ 5 คู่
และมีขันบายศรีและเครื่องเช่นได้แก่ ไข่ 1 ฟอง ข้าวต้มมัด 2 มัด กล้วยสุก 2 ใบ ด้ายผูกแขน
ข้าวสาร ข้าวหนึ่ง ไร่ต้ม 1 ตัว เทียนเวียนหัว (ยาวรอบศีรษะ) เทียนค่าคิง (ยาวเท่าลำตัว
เจ้าของ) กล้องข้าว น้ำใส่ขัน ใบเกล็ดลิ้น ใบยอ ใบคูณ อย่างละ 1 กำมือ เครือไม้ต้น 1 เถา
ยาว 2-3 คอก จัดเครื่องเช่นต่าง ๆ ไว้ในยุ้งข้าว พราหมณ์จะขึ้นไปทำพิธีโดยมีเจ้าของขึ้นไป
นั่งอยู่ข้าง ๆ พราหมณ์จะสวดบทสู่ขวัญนานประมาณ 20-30 นาที จึงเสร็จพิธี จำพวกใบไม้และ
เครือไม้ต้นจะถูกเก็บไว้ ณ ที่ใดที่หนึ่งบนยุ้งข้าว ส่วนเครื่องเช่นอื่น ๆ จะแบ่งอย่างละเล็กละน้อย
ใส่กระตางวางไว้ในยุ้ง 3 วัน หรือ 7 วัน ที่เหลือยกกลับลงมาแบ่งกันกิน อนึ่งพราหมณ์ที่มาสู่
ขวัญข้าวจะได้รับเงินตอบแทนจากเจ้าของข้าวจำนวนหนึ่ง (5-10 บาท)

การสู่ขวัญข้าว ถ้าทำที่ลานแล้วไม่ต้องทำบนยุ้งก็ได้ หรือถ้าทำอีกก็ได้ แต่ถ้าไม่ได้ทำ
ทั้งสองครั้งจะต้องไปทำร่วมกันในวัดในพิธีบุญคุ้มข้าวใหญ่ในวัด ประมาณเดือนสามเดือนสี่ตามแต่
จะตกลงกัน (กุมภาพันธ์ - มีนาคม)

พิธีเอาข้าวขึ้นยุ้ง

เป็นการเอาข้าวที่นวดเสร็จแล้วขึ้นใส่ยุ้ง พิธีนี้ทำในวันทำบุญคุณลาน กรณีที่ไม่ทำบุญ
คุณลานก็ต้องเลือกเอาวันพฤหัสบดี เป็นการทำตามความเชื่อเพื่อบูชาแม่โคสกและเพื่อให้ข้าว
ที่เอามาไว้ "กินบ่บกจกบ่ลง" พิธีประกอบด้วยเอาใบคูณ ใบยอ ใบเกล็ดลิ้น และเถาเครือไม้ต้น
อย่างละ 7 ใบ กับ 1 เถา มาวางบนพื้นยุ้งข้าว แล้วเอาข้าวถึงแรกที่นำขึ้นยุ้ง เทลงบนเครื่อง
ประกอบดังกล่าว พร้อมกับกล่าวว่า ขอให้ข้าวที่นำมาใส่ยุ้งได้คุณขอยิ่ง ๆ ขึ้น กินบ่บกจกบ่ลง

ผู้ประกอบพิธีคือเจ้าของข้าว

พิธีบุญคุ้มข้าวใหญ่

เป็นงานบุญที่จัดขึ้นในวัดประจำหมู่บ้านประมาณเดือน 3 หรือ 4 (กุมภาพันธ์-มีนาคม) ตามแต่จะตกลงกัน เมื่อตกลงกันเรียบร้อยแล้ว ก่อนถึงวันงานชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกคนละ 1-20 ถัง หรือตามศรัทธามารวมกันไว้ที่วัดล่วงหน้า เมื่อถึงวันงานจริง ๆ ก็จะนำข้าวมาอีก ประมาณ 1/2 - 1 ก.ก. ใส่ถุงเขียนชื่อสกุลไว้ด้วย แล้วนำมาวางรวมกับกองข้าวเปลือกที่นำมาก่อน ใช้สายสิญจน์พันรอบกองข้าวต่อโยงมายังสถานที่ที่จะทำพิธี

พิธีจะเริ่มด้วยการที่ชาวบ้านบูชาพระและรับศีลจากพระสงฆ์ พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ ชาวบ้านนั่งฟังเสร็จแล้วก็นำน้ำพุทธมนต์จากพระไปพรมบนกองข้าวเมื่อเสร็จพิธีพระสงฆ์ นิธิพราหมณ์สวดข้าวก็เริ่มขึ้นโดยชาวบ้านกลุ่มหนึ่งช่วยเตรียมเครื่องบูชา เครื่องเช่นในพิธี เตรียมบายศรีสู่ขวัญ ชันห้า รูปเทียน ไว้ให้พร้อม เมื่อพระสวดพุทธมนต์เสร็จจึงเอาสายสิญจน์มาสู่นิธิพราหมณ์ เริ่มทำพิธีสู่ขวัญข้าว โดยพราหมณ์จะสวดบทสู่ขวัญ นานประมาณ 20-30 นาที จากนั้นชาวบ้านนำข้าวที่เขียนชื่อไว้ใส่ถุงซึ่งผ่านการทำพิธีแล้วไปเก็บไว้ในยุ้งเพื่อเป็นศิริมงคลต่อไป ส่วนข้าวเปลือกที่นำมากองรวมกันก็จะถวายวัด เพื่อนำไปขายเอาเงินมาทำสาธารณประโยชน์ต่อไป

อนึ่ง งานนี้เป็นการทำร่วมกันทั้งหมู่บ้าน ดังนั้นในคืนวันสู่ขวัญข้าวมักมีมหรสพแสดงให้ชมด้วย ซึ่งจัดโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน วัตถุประสงค์เดิมของงานนี้เพื่อทำพิธีสู่ขวัญข้าว เจริญฉลองความอุดมสมบูรณ์หลังฤดูเก็บเกี่ยวและนำข้าวที่ได้มาบริจาคเพื่อสาธารณประโยชน์ในหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันวัตถุประสงค์ได้เปลี่ยนเป็นจัดขึ้นหารายได้เข้าวัดเพื่อสร้างกุฏิวิหาร เป็นสำคัญ

พิธีเลี้ยงปู่ตาหรือตาปู่ จัดขึ้นในเดือน 6 (ประมาณพฤษภาคม) วันพุธ (จะเป็นวันพุธสัปดาห์ไหนก็ได้) พิธีนี้มี "จ้ำ" เป็นผู้ดำเนินการบ่าวประกาศให้ลูกบ้านทราบว่าจะทำพิธีวันไหน และให้รวมเงินข้าวของส่งให้จ้ำเพื่อนำไปซื้อเครื่องเช่นมาทำพิธี ซึ่งมี ไก่ 3 ตัว เหล้า 1 ขวด บุหรี่ ยาสูบ หมาก ผ้าขึ้น ดอกไม้ รูปเทียน ชาวบ้านบริจาคเงินตามศรัทธา

เมื่อถึงวันพิธี ชาวบ้านทุกคนครบถ้วนไปร่วมงาน ซึ่งจัดขึ้นเวลาเช้า ๗ ศาลปู่ตาประจำหมู่บ้านในพิธี มีการเลี้ยงทายเป็นใช้ไก่ 3 ตัว เป็นเครื่องเลี้ยงทายเป็น 3 กรณีคือ ไก่ตัวที่ 1

เสียงท่ายเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์ ไก่ตัวที่ 2 เสียงท่ายเกี่ยวกับฝนฟ้าอากาศ ไก่ตัวที่ 3 เสียงท่ายเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยงและพืชพันธุ์ โดยดูจากลักษณะปลายขากรรไกรล่าง ทั้ง 2 ข้างของไก่ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร การเสียงท่ายอีกประการหนึ่งคือ การเสียงท่ายฟ้าฝนด้วยไม่ว่า โดยเอาไม้มานึ่งก่อนขนาดยาว 1 วาของจ้ำ (ผู้กระทำพิธี) นำมาเข้าพิธีโดยอธิษฐานว่าถ้าฝนดี ขอให้ไม้นี้ยาวกว่า 1 วาของจ้ำ ถ้าฝนแล้งขอให้ไม้นี้ยาวกว่า 1 วาของจ้ำ เมื่อทำพิธีอธิษฐานแล้วก็เอาไม้มาวัดเทียบกับวาของจ้ำ ทำนายตามผลที่ปรากฏ

ส่วนการทำนายตามลักษณะไก่ เอาไก่ที่บูชารับเอาแล้วมาตั้งขากรรไกร (ปากล่าง) ออก แล้วดูว่าปลายขากรรไกรทั้งสองข้าง ซึ่งมีลักษณะเป็นสองง่าม ถ้าปลายง่ามห้อยตกลงหรือไม่เสมอกันหมายถึงในปีนั้นสัตว์เลี้ยงจะไม่สบาย เกิดโรค ถ้าเกี่ยวกับคนหาว่า จะแตกความสามัคคี เจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าเกี่ยวกับพืชพันธุ์ธัญญาหารก็จะไม่สมบูรณ์ลักษณะของปลายขากรรไกร ไก่ที่จะท่ายว่ามีความสมบูรณ์ มีความสุข ก็คือ ง่ามทั้งสองจะต้องเสมอกันและถ้าง่ามมีสีขาว แสดงว่าฝนแล้ง ถ้าเป็นสีดำแสดงว่าฝนฟ้าดี

พิธีเลี้ยงปูตาเกี่ยวข้องกับการทำนาปลูกข้าว เพราะข้าวเป็นพืชที่สำคัญของชาวบ้าน และการทำนาต้องอาศัยฝน ผลคำทำนายเป็นเช่นไร ชาวบ้านจะได้เตรียมตัวได้ถูกต้อง (เอี่ยมทองดี 2532 : 8-12)

บุญเดือนเก้า

บุญข้าวประดับดิน

ข้าวประดับดิน คือ ห่อข้าวและของคาวหวานพร้อมทั้งหมาก พลู บุหรี่ ห่อด้วยใบตองกล้วยแล้วนำไปวางไว้ตามพื้นดิน หรือจะแขวนไว้ตามต้นไม้ก็ได้ ทำไมจึงนำห่อข้าวคาวหวานไปวางไว้ตามพื้นดิน บรรพบุรุษของชาวอีสานได้ให้เหตุผลแก่ลูกหลานตนไว้ว่า

ยี่ตนหนึ่งเ็นพอถึงเดือนเก้าแล้วเป็นกลางแห่งวัสสกาล

ฝูงประชาชนชาวเมืองก็เล่าเตรียมตัวพร้อม

พากันทานยังเข้าประดับดินกินก่อน

อวยทานให้สงฆ์เจ้าพร้อมเหล่าผีพราย

เหตุผลในการนำข้าวไปวางไว้ตามพื้นดินก็คือเป็นการให้ทานแก่ผีบรรพบุรุษเป็นประการสำคัญ และเหตุผลอีกประการหนึ่งในการทำบุญข้าวประดับดินก็คือ เพื่อเลี้ยงพระภิกษุสงฆ์

บุญข้าวประดับดินมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บุญเดือนเก้า ที่เรียกเช่นนี้เพราะกำหนดการทำบุญข้าวประดับดินจะทำในวันข้างแรม 14 ค่ำ เดือนเก้า

มูลเหตุแห่งการทำบุญข้าวประดับดิน มีเรื่องเล่าไว้ในพระธรรมบทว่า ญาติของพระเจ้าพิมพิสารภิกษุสงฆ์ เมื่อตายแล้วไปเกิดในรก ครั้นเมื่อพระเจ้าพิมพิสารถวายทานแด่พระพุทธรเจ้า มิได้อุทิศส่วนกุศลให้เหล่าญาติที่ตายไป ตกกลางคืนพวกญาติที่ตายไป จึงมาแสดงตัวเปล่งเสียงนำกลัวยรอบพระราชนิเวศน์ เมื่อถึงเวลารุ่งเช้าพระเจ้าพิมพิสารจึงไปทูลถามพระพุทธรเจ้า พระพุทธรองค์ทรงแจ้งให้ทราบว่าเป็นเพราะเมื่อทำทานพระเจ้าพิมพิสารมิได้อุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไป บรรดาญาติเหล่านั้นเหิวโหย จึงมาร่ำไห้ขอส่วนบุญ พระเจ้าพิมพิสารจึงได้ถวายทานแด่พระพุทธรองค์อีกครั้งหนึ่ง เสร็จแล้วจึงอุทิศส่วนกุศลให้เหล่าญาติที่ล่วงลับไป ดังนั้นเหตุผลในการทำบุญข้าวประดับดินก็คือ การทำบุญเพื่อส่งความระลึกถึงไปยังญาติหรือบรรพบุรุษที่ล่วงลับไป เป็นการให้ทานที่เรียกว่า เปตพลี และถวายทานแด่พระสงฆ์ เรียกว่า เทวดาพลี

พิธีทำบุญเข้าประดับดิน ชาวบ้านถือเอาวันแรม 13 ค่ำ เป็นวันโหม ในวันที่ชาวบ้านจะเตรียมอาหารหวานคาว จีบหมากพลู และมวนบุหรี่ ไว้ทำบุญทำทาน อาหารหวานคาวที่ตระเตรียมไว้ต้องทำให้มากพอที่จะแบ่งเป็นส่วนได้ เพราะอาหารส่วนที่หนึ่งใช้เลี้ยงดูกันเองภายในครอบครัว อาหารส่วนที่สองนำไปแจกจ่ายญาติพี่น้อง อาหารส่วนที่สามนำไปอุทิศเป็นทานแก่ญาติที่ล่วงลับไป อาหารส่วนที่สี่นำไปถวายแด่พระภิกษุสงฆ์

จะเห็นได้ว่า อาหารสองส่วน คือส่วนที่หนึ่งและส่วนที่สี่ เป็นการทำบุญให้กับตนเอง เหลืออีกสองส่วนคือส่วนที่สามกับส่วนที่สองเป็นการทำบุญให้กับญาติของตนเองทั้งที่มีชีวิตอยู่ เพื่อแสดงถึงความเอื้อเฟื้อมีน้ำใจต่อกันในหมู่คณะญาติ ความผูกพันกันเช่นนี้จะทำให้ระบบเครือญาติไม่ขาดสาย และในส่วนที่ทำบุญให้กับญาติที่ล่วงลับไปนั้นเป็นการแสดงถึงความกตัญญูกตเวทิตะของตนเอง และเป็นการรำลึกถึงคุณงามความดีของบรรพบุรุษที่ได้กระทำต่อเราเมื่อครั้งมีชีวิตอยู่

ในตอนเย็นของวันเตรียมงาน มีการสวดชัยมงคลที่วัด ในวันเดียวกันนี้ชาวบ้านจะมีประเพณีไปเยี่ยมญาติ คือนำอาหารหวานคาวที่ตระเตรียมไว้ ไปฝากญาติสนิทและเพื่อนบ้านใกล้เคียง เมื่อเจ้าของบ้านใดได้รับของฝากและการเยี่ยมเยียน ก็จะไปเยี่ยมตอบแทนพร้อมทั้งอาหารหวานคาวที่ตระเตรียมไว้เช่นเดียวกัน นับว่าเป็นการแลกเปลี่ยนอาหารหลายๆ รส เด็ก ๆ ชอบใจมากเมื่อถึงวันนี้ เพราะมีอาหารและขนมให้รับประทานมากมาย และในชนบทนั้น

ไม่มีร้านขายขนมอย่างในเมืองเด็ก ๆ จึงชอบใจ

วันแรม 14 ค่ำ ในตอนเช้ามีดประมาณ ติ 3 - ติ 4 พระจะตีกลองเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านนำขนม อาหารหวานคาว หมาก พลุ บุหรี่ ที่เตรียมไว้ไปวางตามดินอุทิศส่งไปให้ญาติอาหารที่นำไปวางไว้จะต้องห่อเป็นสำรับอย่างดีและจะต้องนำไปวางไว้ในวัดหรือในอาณาเขตของสงฆ์เท่านั้น เมื่อวางขนมเรียงรายไว้เสร็จแล้ว ต้องหลังน้ำบอกรรดาญาติให้มารับของที่ให้ทานจึงจะเสร็จพิธีในช่วงนี้

ในตอนเช้าวันเดียวกันเมื่อสว่างแล้ว ชาวบ้านก็จะนำอาหารอีกส่วนหนึ่งไปตักบาตรและร่วมกันถวายภัตตาหารที่วัด เมื่อรับศีลฟังเทศน์ 1 กัณฑ์แล้วเป็นอันเสร็จพิธีทำบุญข้าวประดับดิน

บุญเดือนสิบ

บุญเข้าสาก

"ฮิตหนึ่งนั้นพอเมื่อถึงเดือนสิบแล้วทายกทอดบวยบาน

เบิกผลิทำงานต่อมาสองซ้า

เข้าสลากนำไปให้สิ่งงาโกยทอด

พากันหวังยอดแก้วนิพนพานันที่สูง

ฝูงหมูลุงอาบ้ำคณา เนืองน้อมส่ง

ศรัทธาลงทอดไว้ทานให้แม่ไป

อุทิศให้ฝูงเปรตเปโต

พากันโมทนานำสู่คนจนเกลี้ยง"

กลอนชาวบ้านบทนี้จะกล่าวถึงประเพณีในเดือนสิบที่เรียกว่าบุญข้าวสาก จุดประสงค์ในการทำบุญเข้าสากมีสองประการเช่นเดียวกับการทำบุญเข้าประดับดิน จุดประสงค์ประการแรกคือ เป็นการถวายทานแด่พระสงฆ์เพื่อเป็นหนทางนำสู่นิพพาน จุดประสงค์ประการที่สองคือเพื่อเป็นเปตผลิแก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ทำไมจึงเรียกประเพณีการทำบุญในเดือนสิบว่า บุญเข้าสากที่เรียกเช่นนี้ก็เพราะการถวายทานในเดือนนี้ จะจัดทำสำหรับคาวหวานแบบสลากภัต โดยชาวบ้านจะเขียนชื่อของตนเองในสลากแล้วนำไปใส่ไว้ในบาตรพระ พระจับสลากได้ชื่อใคร เจ้าของชื่อก็จะทำสำรับไปถวาย

พระ ดั่งนั้นคำว่าสาก จึงน่าจะเป็นคำกร่อนมาจากคำว่า สลาก

พิธีทำบุญเข้าสาก วันขึ้นสิบสี่ค่ำเดือนสิบ จะเป็นวันเตรียมงาน มีการทำอาหารหวานคาว เช่นทำขนมเทียนทำข้าวต้มมัด เสร็จแล้วแบ่งไปเยี่ยมญาติ เช่นเดียวกับบุญข้าวประดับดิน วันทำบุญเข้าสากจริง ๆ คือวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสิบ ในตอนเช้าชาวบ้านจะเลี้ยงพระและฟังพระธรรม เทศนา 1 กัณฑ์ในตอนเพล ชาวบ้านจะเตรียมห่อข้าวสลากภัตตราที่มาที่วัดสองห่อ

ห่อเข้าใหญ่ เป็นห่อข้าวสลากภัตตรที่จะนำไปถวายพระ วิธีห่อก็คล้ายกับการเตรียมอาหารไปเป็นเสบียงในเวลาเดินทางไกล ภายในห่อข้าวจะมี ข้าวเหนียว ปลาย่าง เนื้อย่าง ไก่ย่าง หรืออาหารแห้งอื่น ๆ ที่พอจะหาได้ และสิ่งหนึ่งที่ชาวอีสานจะห่อเล็ก ๆ บรรจุลงในห่อข้าวก็คือ แจ่วบอง หรือน้ำพริกปลาร้า ทายกที่นำห่อข้าวใหญ่ไปวัดจะถวายเพลโดยจัดทำห่อข้าวเป็นสลากภัตตรให้พระจับสลาก

ห่อเข้าน้อย เป็นห่อข้าวขนาดเล็กที่จะนำไปอุทิศให้แก่ญาติที่ล่วงลับไป ภายในห่อข้าวจะมี ข้าว ปลา ขนม กล้วย น้ำอ้อย พริก ปลาร้า เกลือ และของกินอื่น ๆ ที่พอจะมีนอกจากอาหารแล้ว ห่อข้าวเล็กยังบรรจุ ห่อหมากพลู บุหรี่ รวมกันไว้อีกห่อหนึ่ง เมื่อพระฉันเพลเสร็จ ชาวบ้านก็จะนำห่อข้าวเล็กไปวางไว้ตามบริเวณต่าง ๆ ในวัด เด็ก ๆ ก็จะแย่งกันเก็บข้าวสากเพื่อนำไปรับประทาน หลังจากเสร็จพิธีที่วัดแล้วเมื่อไปถึงบ้านชาวนาจะนำข้าวสากไปบูชาตาแฮก ในขณะที่วางเข้าสากถวายตาแฮกชาวนาจะจะพูดว่า "ต้นเข้าเอ๋ย ออกดวงเสียบบุญเข้าสากมาถึงแล้ว" จากคำอธิษฐานของชาวนาจะเมื่อนำเข้าสากมาถวายตาแฮกนี้เราจะเห็นได้ว่า ชาวนาจะทำบุญก่อนข้าวจะออกรวงหนึ่งครั้ง การทำบุญเข้าสากของชาวอีสานจะไม่มีการกวาดข้าวทิพย์อย่างพิธีสารทของภาคกลาง (จารุวรรณ ธรรมวัตร 2523 : 69-74)